

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut politologických studií

Ondřej Vlasák

**Postavení Romů v první Československé
republice**

Diplomová práce

Praha 2017

Autor práce: **Bc. Ondřej Vlasák**

Vedoucí práce: **Hana Kubátová, Ph.D.**

Rok obhajoby: 2017

Bibliografický záznam

VLASÁK, O. Postavení Romů v první Československé republice. Praha 2017 Počet stran s. Diplomová práce (Mgr.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut politologických studií. Vedoucí diplomové práce Hana Kubátová, Ph.D.

Abstrakt

Předkládaná diplomová práce *Postavení Romů v první Československé republice* se soustředí na postavení národnostních a etnických menšin v Československé republice mezi lety 1918 až 1938, konkrétně pak postavením romské menšiny. Tématem postavení menšin v první republice se zabývalo již mnoho autorů, jen malá část z nich reflektovala ve svých dílech postavení romské menšiny, tudíž se jedná o téma nepříliš probádané.

Svůj výzkum v úvodní části práce zaměřím na vyvrácení tvrzení, že meziválečné Československo můžeme považovat za konsociační demokracii, pomocí aplikace čtyř základních konsociačních mechanismů na politický systém první republiky. Druhá část výzkumu se soustředí na samotné postavení romské menšiny. Analyzován bude původ této menšiny, přejatá i přijímaná legislativa, postoj politických stran i většinové společnosti.

Abstract

This thesis *Position of Roma minority in the First Czechoslovak Republic* focuses on position of ethnic and national minorities in the First Czechoslovak Republic between 1918 and 1938, specifically on position of Roma minority. Many scholars have already focused on the topic of position of minorities in the First Czechoslovak Republic, but only few focused their work on position of Roma minority. This topic still remains quite unexplored.

In the first part of my thesis, I will focus my research on disproving claim, that we can consider Czechoslovakia as consociational democracy, by application of four basic consociational mechanisms on the political system of the First Czechoslovak Republic. In the second part of my research I will focus on position of Roma minority in Czechoslovak society by analyzing origins of Roma minority, laws focused on Roma minority and position of political parties and majority society towards Roma minority.

Klíčová slova

etnické menšiny, národnostní menšiny, konsociační demokracie, Romové, Československo

Key words

ethnic minorities, national minorities, consociational democracy, Roma, Czechoslovakia

Rozsah práce: 120 376 znaků

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 13. 5. 2017

Ondřej Vlasák

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval především své vedoucí diplomové práce Haně Kubátové, Ph.D. za její cenné rady, inspiraci, trpělivost a poskytnutou podporu při zpracovávání diplomové práce. Dále bych rád poděkoval své rodině, která mě po celou dobu podporovala.

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta sociálních věd
Institut politologických studií

Projekt diplomové práce

Název:

Postavení Romů v první Československé republice

Vedoucí práce:

Hana Kubátová, *Ph.D.*

Řešitel: Bc. Ondřej Vlasák

Obor: Politologie – navazující magisterský,

Diplomový seminář I.

Datum zadání projektu: 29. 5. 2016

Podpis vedoucího práce:

Úvod

Po konzultacích s vedoucí práce a dlouhém přemýšlení jsem se rozhodl zasadit svou diplomovou práci do období první Československé republiky, mám tím na mysli období zrodu demokracie v naší zemi mezi lety 1918 až 1938. Toto období dějin bylo nanejvýš turbulentní, a tudíž pro politologického výzkumníka velmi zajímavé. Odehrála se zde řada klíčových událostí, které předznamenaly vývoj českého národa a společnosti na desítky let dopředu. Zároveň se v současné době jedná mezi českými akademickými pracovníky o téma velice populární a žádané. Dalším důvodem, proč se chci zaměřit na toto období, je můj osobní zájem o historii. Jak již samotný název práce napovídá, budu zde rozebírat postavení menšin v Československu, především pak postavení romské minority. Rozhodnutí, věnovat se konkrétně tomuto etniku, jsem učinil po zjištění, že se jedná o téma v českých akademických kruzích poměrně neprobádané, a tudíž originální.

Cíl práce

Předpokládaným cílem práce je zhodnotit postavení romské menšiny v první Československé republice. Klíčová pro mou práci bude publikace autorů M. Frankla a M. Szabó *Budování státu bez antisemitismu? Násilí, diskurz loajality a vznik Československa*, ve které autoři hovoří o Československu, jako o konsociační demokracii. Dále tvrdí, že pomocí aplikace tohoto politického modelu bylo možné zabránit šíření protižidovských nálad ve společnosti. Má práce si klade za cíl zjistit, zdali by tato teze platila stejně, kdybychom tento model použili na romskou menšinu, která nebyla v této době středem společenského zájmu.

Metodologie

Diplomová práce bude případovou studií společnosti v první Československé republice. Stěžejní pro mou práci bude analýza jednotlivých politických institucí a postavení menšin v tehdejší společnosti, jelikož se budu tyto znaky pokoušet přirovnat k teorii konsociační demokracie A. Lipjhart a najít zde podobnosti a rozdíly. Frankl a Szabó tvrdí, že šíření antisemitismu bylo zabráněno pomocí aplikace modelu konsociační demokracie.

Struktura

Předpokládaná struktura práce bude následující. V úvodu nastíním prostředí první Československé republiky a vysvětlím, proč se jedná o období vhodné k politologickému výzkumu. Uvedu zde základní charakteristiky tehdejší společnosti, fungování státu a zmíním také historický kontext. Následně Rozeberu základní teze M. Frankla a M. Szabo z jejich publikace *Budování státu bez antisemitismu? Násilí, diskurz loajality a vznik Československa*. Moje výzkumná otázka bude polemizovat s jejich dílem. V následující části práce se pokusím porovnat model konsociační demokracie s fungováním československého státu. Budu zde rozebírat fungování jednotlivých institucí a budu je porovnávat se základními mechanismy této teorie. V další části textu se pak zaměřím na životní situaci Romů, a jejich postavení v tehdejší společnosti, přičemž se budu stále snažit odpovídat na výzkumnou otázku. V závěru všechny poznatky patřičně shrnu a zhodnotím.

Předběžný seznam literatury

- Cabada, L.; Šanc, D. (2005). *Český stranický systém ve 20. století*. Plzeň: (Aleš Čeněk).
- Frankl, M. - Szabo, M. (2016). *Budování státu bez antisemitismu? Násilí, diskurz loajality a vznik Československa*. (Praha: Lidové noviny).
- Hrana, J. (2005). Stranicko-politický systém v Československu v letech 1918-1938. In: Malíř, J.; Marek, P. a kol. (2005). *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861-2004*. (Brno: Doplněk).
- Lijphart, A. (1968). Typologies of Democratic Systems. *Comparative Political Studies*. I. (3).
- Lijphart, A. (1969). Consociational Democracy. *World Politics*. XXI. (2)
- Lijphart, A. (1971). Cultural Diversity and Theories of Political Integration. *Canadian Journal of Political Science*. IV. (1).
- Kárník, Z. (2000). *České země v éře První republiky, Díl I*. (Praha: Libri).
- Bělina, P. a kol. (2003). *Dějiny země Koruny české II*. (Praha: Paseka).
- Petráš, R. (2009). *Menšiny a právo v České republice*. (Praha: Auditorium).
- Říchová, B. (2006). *Přehled moderních politologických teorií: Empiricko-analytický přístup v soudobé politické vědě*. (Praha: Portál).

Obsah

1. Úvod	12
2. Teorie konsociační demokracie	16
2.1 Původ konsociační teorie.....	16
2.2 Konsenzuální demokracie a její kritika	18
2.3 Segmentace společnosti	19
2.4 Mechanismy a principy konsociační demokracie.....	20
2.4.1 Chování elit	20
2.4.2 Vztahy napříč segmenty.....	20
2.4.3 Čtyři základní mechanismy konsociační demokracie	21
2.4.4 Velká koalice	21
2.4.5 Proporcionalita.....	22
2.4.6 Menšinové veto.....	23
2.4.7 Segmentální autonomie.....	24
3. Československá první republika.....	24
3.1 Ústava a ústavní skutečnost	24
3.2 Zákonodárná moc	25
3.3 Výkonná moc	26
3.4 Volební a stranický systém	26
3.5 Demografie a menšiny.....	27
3.5.1 Sčítání lidu.....	28
3.5.2 .Menšiny jako segmenty	29
3.5.3 Němci.....	30
3.5.4 Maďaři	31
3.5.5 Rusíni	31
3.5.6 Poláci.....	32
3.5.7 Židé	33
3.6 Zhodnocení přítomnosti konsociačních mechanismů	33
3.6.1 Velká koalice	33
3.6.2 Proporcionalita	36
3.6.3 Menšinové Veto	37
3.6.4 Segmentální autonomie.....	37

3.6.4.1 Sudety a německé oblasti	38
3.6.4.2 Slovensko	38
4. Romové	40
4.1 Problematika definice menšin	40
4.1.1 Etnická menšina	41
4.1.2 Národnostní menšina	41
4.2 Původ perzekuce	42
4.3 Rakousko-Uhersko	44
4.4 První Republika	45
4.4.1 Společenské postavení	46
4.4.2 Přístup úřadů.....	47
4.4.3 Postoj politických stran k Romům	48
4.4.5 Role médií	48
4.4.6 Důvodová zpráva	49
4.4.7 Zákon o potulných Cikánech	50
4.5 Faktory ovlivňující postavení Romů	52
4.5.1 Jazyk a vzdělání	52
4.5.2 Zaměstnání.....	53
4.5.3 Zdravotní stav.....	54
4.5.4 Romská obec	54
4.5.5 Vztah k politice	55
4.5.6 Pospolitost	56
5. Závěr.....	57
Seznam literatury:.....	61

1. Úvod

Ve své diplomové práci se zabývám postavením národnostních a etnických menšin v Československé republice mezi lety 1918 až 1938, konkrétně pak postavením romské menšiny. Toto téma jsem si zvolil především v reakci na neutichající odborné i laické diskuse o (demokratickém) charakteru první republiky a údajně kvalitativně lepším vztahu československého státu k vlastním menšinám (alespoň v porovnání se sousedním Polskem nebo Maďarskem). Dále bych chtěl svou prací přispět k výzkumu života národnostních menšin, konkrétně Romů, na našem území. Přestože odborných prací a analýz první republiky vyšlo nespočet, jen málo z nich se detailně věnuje postavení Romů v tehdejší meziválečném Československu. Ve své diplomové práci vycházím z mnoha publikací, ale hned ta první pomůže skutečně pochopit podstatu mého snažení. Jedná se o knihu Michala Frankla a Miroslava Szabó *Budování státu bez antisemitismu? Násilí, diskurz loajality a vznik Československa*. Jak název monografie napovídá, v centru pozornosti autorů stojí antisemitismus, respektive otázka, proč protizidovské předsudky nezískaly takovou intenzitu, jako tomu bylo v okolních státech, například v Německu ve 20. a 30. letech 20. století (Frankl – Szabó 2015: 10).

Přesto, že se jedná o práci historiků, Frankl a Szabó sahají ve svém vysvětlení ke konsociační demokracii, kde se rozhoduje na základě proporčnosti, přičemž v zemi existuje mnoho jazykových, kulturních a etnických skupin, které jsou na nejvyšší úrovni zastoupeny elitami, jež potom jednájí na základě konsensu. Podle autorů kooperace stranických elit omezovala výrazně politický konflikt, a co je pro tuto publikaci nejpodstatnější, výrazně limitovala užitečnost antisemitismu jako nástroje politického boje. Myšlenkou, se kterou zde oba autoři pracují, je tedy to, že to byly právě konsociační mechanismy, díky nimž došlo k výraznému omezení protizidovských nálad v Československu. Pro mou práci představuje tato monografie výchozí bod. Autoři knihy se totiž zabývají v dnešní době velmi aktuálním tématem, kterým jsou národnostní a etnické menšiny, jejichž postavení v Československu hodlám ve své práci reflektovat. Dále ve své publikaci hovoří o v politické vědě mnohokrát skloňovaném (a jak ukážu na případě první republiky, lehce vyvrátitelném konceptu konsociační demokracie) (Frankl – Szabó 2015: 305-306). Na rozdíl od mnoha monografií a časopiseckých studií se ve své diplomové práci věnuji postavení jiné menšiny, Romům. Tato menšina, segment, patřil k nejméně integrovaným, díky tradičnímu životnímu stylu, odlišným kulturním tradicím, nepříteli kladnému vztahu ke státním autoritám, špatnému společenskému postavení a pejorativnímu náhledu většiny populace na tuto menšinu.

Samotná struktura výše zmíněné monografie není zdaleka tak důležitá jako fakt, že tímto tvrzením přispívá do akademické debaty, kterou otevřel zakladatel konsociační teorie A. Lijphart a v českém akademickém prostředí v ní pokračovali například V. Hloušek, L. Kopeček a jiní. S ústřední tezí knihy Frankla a Szabó se neztotožňují a považují jejich východisko, že Československo bylo konsociační demokracií, za chybné. Je pravda, že se zde nejedná o práci politologů, ale spíše historiků s mírným politologickým přesahem, což je v jejich díle mnohdy patrné, zejména pak v závěru, kde se pokouší propojit pouze pomocí několika můstků konsociační teorii s historickým základem své práce, aniž by tento teoretický koncept prostupoval textem po celou dobu. V první polovině této diplomové práce se proto pokusím dokázat, že první republika nebyla plnohodnotnou konsociační demokracií, jelikož zde nebyly přítomny základní mechanismy zásadní pro fungování tohoto konceptu jako velká koalice, princip proporcionality, menšinové veto a segmentální autonomie. Netvrdím, že argumenty autorů jsou naprosto neopodstatněné, jelikož zde existovaly vhodné podmínky pro rozvoj konsociační demokracie. Československá společnost byla vnitřně segmentovaná. Existovalo zde více konfliktních linií prostupujících celou společností, přičemž nejvýznamnějším štěpením bylo to národnostní (Cabada – Vodička 2003: 27). Podle Lijpharta mají mít jednotlivé segmenty více či méně rozvinutou vnitřní strukturu, své vlastní instituce jako například školy a co je nejpodstatnější i politické elity, které je zastupují na nejvyšší úrovni (Lijphart 1977: 4). Pokud bychom tedy uvažovali v kontextu konsociační demokracie, mohli bychom drtivou většinu národnostních a etnických menšin v Československu považovat za segmenty. Dále zde existoval fragmentovaný politický systém, vnější hrozba pro stát, umírněný nacionalismus a celkově byl stát považován za demokratický (Balík a kol. 2007: 45-46), což jsou pro konsocialismus vhodné podmínky. Přítomnost základních konsociačních mechanismů v politice je ale věc jiná, netvrdím, že zde neexistovaly lehké náznaky těchto mechanismů, to však nestačí k tomu, abychom mohli označit nějaký stát za konsociační demokracii. Autoři dále tvrdí, že pomocí zmíněných mechanismů, byly uchráněny demokratické principy, instituce a Československo mohlo zůstat, jako téměř jediné v regionu, vzorovou demokracií, která velmi dbala na práva jednotlivých národnostních a etnických menšin a byla v tomto ohledu zcela výjimečná, to dokládají nejen na příkladu židovské menšiny, kterou v tomto ohledu považují za segment, ale také na proměnách jejího postavení v průběhu vývoje státu. Myslím si, že tato myšlenka si zasluhuje hlubší výzkum.

V první kapitole své diplomové práce se budu nejprve věnovat samotné konsociační teorii, popíšu vznik tohoto konceptu a názory, které se během 50. a 60. let 20. století v politologii v souvislosti s aplikací demokracie na vnitřně segmentované státy formovaly. Následně poukážu na původ samotného termínu konsociační demokracie a zmíním příklady, kde se autor tohoto konceptu Arend Lijphart nechal pro svou práci inspirovat a odkud čerpal potřebné názvosloví, přičemž zmíním i jeho současníky, jako například G. Lembrucha nebo V. R. Lorwina. Kapitola bude dále pokračovat zřejmě nejvýznamnější Lijphartovou inspirací, a sice typologií politických systémů A. Almonda z 50. let 20. století, která hovoří o třech typech států a těm vnitřně segmentovaným přisuzuje vlastnosti jako politickou nestabilitu, proti čemuž se Lijphart ve svém díle jasně vymezuje (Lijphart 1969: 208-209). Úvodní část první kapitoly uzavře koncepce konsenzuální demokracie neboli pokusu A. Lijpharta konsociační teorii rozvinout.

V následující části první kapitoly popíšu ideální podmínky a okolnosti, za kterých by měla konsociační demokracie vzniknout a dále fungovat, budu hovořit o čtyřech základních mechanismech konsociační demokracie, jejich charakteristikách i o tom jak ovlivňují nejen politický systém, ale i celou společnost. Prvním z těchto mechanismů je velká koalice, o níž hovoří Lijphart ve svém díle *Democracy in Plural Societies*, kde se zmiňuje o Pětce, jako o variantě mimoparlamentní koalice neboli orgánu spojujícím všechny leadery členů koalice. Následovat bude teoretické představení dalších mechanismů, kterými jsou princip proporcionality, segmentální autonomie a menšinové veto (Lijphart 1977: 25).

Druhá kapitola bude analýzou politického systému první Československé republiky s ohledem na ústavu a ústavní skutečnost, moc výkonnou, moc zákonodárnou, specifika politického systému, ke kterým patřilo i postavení československého prezidenta. Rovněž se zaměřím na politické stranictví a principy jeho fungování. Zde se pokusím poukázat na skutečnost, že československá politika nefungovala zcela na demokratických principech, jak tvrdí Frank a Szabó a že všechno dění nebylo v souladu s ústavou. Jako další v této kapitole zmíním demografickou podobu Československa a vysvětlím, proč mohou být národnostní a etnické menšiny Němců, Maďarů, Rusínů, Poláků a Židů považovány za segmenty v rámci konsociační teorie a proč v rámci této práce budu považovat Čechy a Slováky za jeden národ.

V následující části se pokusím dokázat minimální přítomnost čtyř základních konsociačních mechanismů v první republice. U velké koalice budu hovořit o podobách vládních koalic, jejich složení a také o principech jejich fungování. Zhodnotím přítomnost všech segmentů v koalici, rovněž se zaměřím i na „Pětku“, o níž Lijphart hovoří jako o mimoparlamentní formě velké koalice a dává ji jako příklad toho, že v Československu konsociační mechanismy existovaly, což se pokusím vyvrátit (Lijphart 1977: 33). U proporcionality mne hlavně bude zajímat, jakým způsobem byly rozdělovány nejvyšší veřejné funkce a jestli byly uplatňovány všechny principy zmíněné v teoretické části. V souvislosti s menšinovým vetem budu hovořit o právech národnostních a etnických menšin a jejich ukotvení v ústavě. V části týkající se segmentální autonomie popíšu pokusy národnostních menšin, konkrétně Němců, Maďarů, Rusínů a Poláků o získání autonomie nebo o připojení k sousedním státům.

V úvodu třetí a stěžejní kapitoly nastíním problematiku definice samotného pojmu národnostní menšina a zaměřím se na vývoj tohoto pojmu. Následně se pokusím osvětlit rozdíl mezi národnostní a etnickou menšinou jak ho popisuje M. Hroch, zmíním roli „mateřského národa“ v životě těchto menšin (Hroch 2011: 15). Pokusím se najít odpověď na výzkumnou otázku pomocí analýzy života romského etnika. Zaměřím se na jeho původ a samotný příchod na evropský kontinent. Budu hovořit o počátcích perzekuce Romů a jejich důvodech. Na tuto pasáž naváže rozbor postavení této menšiny v rámci Rakouska-Uherska, včetně zákonů, které byly v této souvislosti přijímány. V části věnované období první republiky zmíním přejetou legislativu z předchozího státního zřízení, postoj politických stran a společnosti k Romům. Podstatnou část této kapitoly bude tvořit rozbor diskriminačních nařízení, především pak zákona o potulných cikánech a jeho důvodové zprávy. Kapitulu pak uzavře pohled na strukturu romského etnika a přístup jeho příslušníků k politice, úroveň vzdělání, nejčastější typy zaměstnání a strukturu romské obce.

Jak ve své práci ukazují, konsociační mechanismy byly v první republice přítomny minimálně, a tak mohly mít jen omezený účinek na postavení menšin. Pokud etnické a národnostní menšiny Němců, Maďarů, Rusínů, Poláků či Židů měly v Československu rovnocenné postavení a nebyly nijak znevýhodňovány speciálně pro ně vytvořenými diskriminačními zákony, neplatí to o etnické menšině Romů. Romové nebyli chápáni jako rovnocenná součást tehdejší společnosti, ale jako občané druhé kategorie. Tato menšina byla v meziválečném Československu předmětem mnohých debat ve společnosti, ale i v politických kruzích. Vztahovala se na ni speciální legislativa, kterou můžeme považovat za značně nedemokratickou. V porovnání s ostatními menšinami byla pozice Romů ve společnosti významně horší. Pokud teorie konsociační demokracie nemůže vysvětlit postavení Židů a (politicky málo významný antisemitismus), totéž platí o Romech. *Co tedy ovlivňovalo postavení Romů v První republice a jaké vůbec bylo?*

2. Teorie konsociační demokracie

2.1 Původ konsociační teorie

Až do poloviny 20. století byly státy se segmentovanými společnostmi, kde jsou jasně vymezené hranice mezi jednotlivými segmenty, považovány za nestabilní a mezi politickými vědci a badateli obecně převládal názor, že v takovémto prostředí nemůže demokratický systém správně fungovat. Mám tím na mysli takové státní útvary, kde vedle sebe žijí odděleně náboženské, jazykové, kulturní a etnické skupiny. Tento názor se ovšem od poloviny 60. let 20. století postupně měnil, jelikož byla světu představena koncepce konsociační demokracie. Je zřejmé, že tento koncept nepřijali všichni akademici světa, a má tedy i své hlasité odpůrce. O tomto tématu vzniklo v průběhu 20. století velké množství publikací a mnohdy je konsociační demokracie prezentována jako moderní varianta k teorii pluralitní demokracie (Říchová 2000: 197-198).

Je nutné zmínit, že pojem konsociační demokracie proslavil nizozemský politolog Arend Lijphart jako označení konkrétního typu politického systému v západoevropském prostředí. V roce 1968 publikoval práci o své rodné zemi, kde odkazoval například na dílo *Politica Methodica Digesta* J. Althusia, konkrétně na jeho pojem *consociatio* nebo také na studii D. A. Apter a jeho práci věnující se politickému zřízení Ugandy, kde charakterizuje konsociační systém a byl prvním politologem, jenž použil tento termín (Lijphart 1969: 2010). Pojem *consociational democracy* využíval jako obecné pojmenování specifického demokratického uspořádání, ale v případě Nizozemska používal i termín *politics of accomodation*. Jak jsem již zmínil, jednalo se o koncepci velmi populární, i když samotný termín konsociační demokracie nebyl přijat všemi autory a někteří autoři zabývající se stejnou problematikou vytvořili vlastní terminologii, konkrétně V. R. Lorwin používal pojem *segmented pluralism* nebo G. Lembruch nazýval tento typ *concordant democracy*. Za touto pojmovou rozpolceností stojí snaha autorů zkoumat do té doby opomíjené malé evropské státy jako Nizozemsko, Švýcarsko a Belgie, každý z nich chtěl přijít s vlastním názvoslovím, všichni publikovali své práce nezávisle na ostatních (Lijphart 1969: 211).

Jedním ze zdrojů inspirace pro A. Lijpharta se stala velmi známá typologie politických systémů A. Almonda publikovaná roku 1956, kde autor dělí západní demokracie do tří nezávislých kategorií: anglo-americké, kam spadají Spojené státy a Velká Británie, evropské kontinentální, kam patří Francie, Itálie a NSR a do poslední škatulky přiřadil skandinávské země a Nizozemsko, tato kategorie sice kombinuje charakteristické rysy dvou předešlých, ale nedostala specifické pojmenování. Pravou podstatou této teorie je vztah mezi politickou kulturou a sociální strukturou na straně jedné a politickou stabilitou na straně druhé (Lisa, A. – Říchová, B. 1995: 9-10).

Na tomto základě jsou pak vytyčeny charakteristické rysy jednotlivých systémů. V anglo-americkém to je existence homogenní politické kultury bez většího vlivu náboženství spolu s autonomními vládními organizacemi, politickými stranami a masovými médii, které přes svou autonomii mohou být jeden na druhém závislé a jsou charakteristické dlouhodobou a vysokou úrovní stability (Lijphart 1977: 11-12).

Evropský kontinentální typ se vyznačuje fragmentovanou politickou kulturou s důrazem na odlišení jednotlivých subkultur, na kterých systém stojí, s čímž se podle Almonda pojí politická nestabilita, jež je považována za důsledek fragmentace tamní politické scény. Autor rovněž varuje před sklouznutím takovýchto politických systémů k autoritativnímu nebo až totalitnímu způsobu vlády způsobené především zablokováním politického systému (Lijphart 1969: 212).

Velmi podstatnou část práce, o kterou se mohl Lijphart opřít a následně se proti ní vymezit, byl koncept A. F. Bentleyho a D. B. Trumana o takzvaném „překrývajícím se členství“ a také příbuzný pojem takzvaného „křížového štěpení“ od S. M. Lipseta. Základní myšlenkou, jež tyto pojmy přináší, jsou křížící se psychologické tlaky, projevující se při členství ve skupinách s vnitřně heterogenními zájmy, kde vedou většinou k smírnému řešení konfliktu. Je nutné, aby zde existovalo přesahující členství, pak mohou být nalezena smírná řešení. Pokud bude společnost rozdělena jasně pouze podél vymezených linií a přesahující členství bude omezeno, bude politika podle Almonda fragmentovaná a hledání konsensu nebude v zájmu politických elit (Lijphart 1969: 213).

Proti těmto tvrzením se následně Lijphart vymezuje a tvrdí, že za politickou stabilitu ve státě nemohou pouze politická kultura a funkční struktura jak tvrdí Almond, jelikož kdyby tomu tak opravdu bylo, byly by země jako Nizozemsko, Švýcarsko a Rakousko vysoce nestabilní. Realita je ovšem taková, že právě tyto státy s jasným rozštěpením oddělující jednotlivé subkultury, jsou příklady stability a právě takové označuje autor za konsociační demokracie. Zároveň zde musíme uvažovat o další proměnné zásadní pro tento koncept, a sice o chování politických elit, které mají usilovat o překonání kulturní fragmentace skrze kooperaci a pomoci tak systému se stabilizovat (Lijphart 1969: 215). Další specifika konsociační teorie zmíním dále v textu, teď přistoupím k vývoji teorie samotné.

2.2 Konsenzuální demokracie a její kritika

S postupujícím časem a rostoucí popularitou konceptu Lijphart svou teorii dále upravuje a snaží se ji vylepšovat. Za jeden z takových pokusů můžeme považovat koncept konsenzuální demokracie, která má na konsociační model navazovat. Vytyčil si cíl vytvořit za pomoci dvou modelů demokratického uspořádání „většinové“, a „konsenzuální“ demokracie proti sobě působící znaky, které by měly posílit rovinu hodnocení konkrétních empirických příkladů. V důsledku čehož bylo nutné odlišit koncept konsociační demokracie od konceptu demokracie konsenzuální (Lijphart 1984: 21-22).

Jako hlavní znaky konsenzuální demokracie byly vymezeny velké koalice, rozptýlení

moci tak, aby vláda nedominovala parlamentu, symetrický bikameralismus k reprezentaci zájmů menšin, multipartismus, existence více konfliktních linií, proporční volební systém, psaná ústava, menšinové veto a federalismus. Celkovým smyslem tohoto mnohdy nekonkrétního konceptu je tedy snaha o co největší rozptýlení moci, tudíž i snaha o zamezení principu většinového rozhodování a eliminaci hranic mezi opozicí a vládou (Novák 2001: 40-41).

G. Sartori tvrdí, že zatímco konsociační demokracie je velmi důležitým náhledem na fungování určitého typu demokratické společnosti, její následovnici konsenzuální demokracii považuje za chybnou, a jelikož Lijphart u konsociační demokracie poskytoval hodnotnou typologii a operoval se segmentovanou sociální strukturou, konsenzuální model je pouze „typem“ a sociální segmentovaná struktura je přejmenována na „pluralitní společnost“, což je podle Sartoriho neurčité pojmenování, které naznačuje aplikovatelnost na všechny typy společností, jelikož každá společnost je více či méně pluralitní (Sartori 2001: 82-83). „Pluralitní společnost“ je podle Lijpharta nábožensky, ideologicky, jazykově, kulturně, etnicky a rasově ostře rozdělena do oddělených subspolečností. Podle Sartoriho je zde slovo „pluralitní“ použito ve špatném významu, zároveň kritizuje i jednotlivé mechanismy jako například velké koalice za nejasnou odpovědnost, za politická rozhodnutí a nízkou akceschopnost. Lijphart má také tendence zveličovat kontrast mezi konsenzuálním a většinovým modelem, přičemž většinový systém v jeho podání není schopen zvládat konflikty a navíc je sám stupňuje (Sartori 2001: 84-85).

2.3 Segmentace společnosti

Konsociační demokracie úzce souvisí se sociální segmentací společnosti. Lijphart ve své teorii navazuje na koncepci S. Rokkana a S. M. Lipseta, která se zabývá původem vzniku politických stran na základě národní a průmyslové revoluce. (Rokkan 1977: 567). Abychom o aplikaci Lijphartova modelu na některý demokratický stát mohli vůbec uvažovat, musí zde existovat patričná segmentace společnosti, která musí probíhat podél dlouhodobých etnických, jazykových, náboženských či ideologických hranic. Takovéto nastavení samo o sobě nestačí. Je podstatné, aby jednotlivé segmenty existovaly relativně odděleně a byly schopny formovat politickou a názorovou orientaci svých členů, kteří si tak musí uvědomit, že spolu s ostatními sdílejí specifickou identitu. V čele segmentů pak stojí elity artikuluující zájmy svých skupin na celostátní úrovni (Lijphart 1968: 10).

2.4 Mechanismy a principy konsociační demokracie

Jako další v tomto teoretickém úseku zmíním důležité faktory a principy, bez jejichž existence bychom mohli o vzniku a dlouhodobém působení konsociačního modelu ve státě jen těžko uvažovat. Rozdělím je do dvou kategorií, první z nich bude samotné chování politických elit daných segmentů a vlastnosti, jimiž musí tito leaderi disponovat. Druhou kategorií budou vztahy na různých sociálních a politických úrovních, které jsou pro fungování tohoto modelu nezbytné.

2.4.1 Chování elit

Chování předních zástupců jednotlivých společenských segmentů považuje Lijphart za středobod celé konsociační teorie, jelikož právě na jednání politických špiček závisí překonání vnitřní segmentace a nestability politického systému. Elity si jednak musí uvědomovat, jaké jsou potenciální důsledky takového rozložení společnosti, tudíž nesmí považovat společnost za homogenní. Jejich hlavním cílem by měla být snaha o prezervaci systému a jeho zachování pro další generace a současně dbát na zvýšení integrity a rovnováhy celého systému. Neméně důležitý je i princip spolupráce elit napříč jednotlivými segmenty, s čímž úzce souvisí hledání obecně akceptovatelných řešení, jelikož hráčů v systému je více a musí se dbát na nepoškozování zájmů některé ze skupin. Stejně tak musí elity mít na paměti snahu o deeskalaci tenzí mezi jednotlivými segmenty, k čemuž dopomáhá politika konsensu a přijatelných řešení pro všechny zúčastněné (Lijphart 1968: 22-25).

2.4.2 Vztahy napříč segmenty

V této kategorii rozlišujeme tři typy vztahů. Prvním z nich jsou vzájemné vztahy mezi elitami subkultur, kde jsou zásadní tři základní faktory, které pomáhají elitám vylepšit své postavení ve společnosti a zároveň dopomáhají k udržování a prohlubování integrity segmentovaného státního celku. Prvním z těchto faktorů, který pomáhá vylepšit a stabilizovat vztah mezi elitami, je existence vnějšího nebezpečí pro stát samotný. V tomto ohledu hovoříme především o období velkých válečných konfliktů nebo těsně po nich. Lijphart zde dává jako příklady Nizozemsko a Libanon, kde se během obou světových válek vytvořil stabilní systém spolupráce elit. V takovýchto případech spolupracují i politické strany jinak považované za smrtelné nepřátele. Druhým faktorem je rovnováha sil mezi jednotlivými segmenty, kdy žádný z nich nezíská dominantní postavení v systému a ani se ho nesnaží ovládnout. Celkově takto fragmentovaná povaha politického systému nutí elity politických

stran ke kooperaci. Podle Lijpharta by narušení této stability mohlo vést k celkové změně povahy systému a dále třeba k autoritářství či totalitarismu (Lijphart 1969: 216-218).

Poslední dva faktory tvoří umírněný nacionalismus posilující integritu společnosti a nevystavení vlády přílišnému tlaku, jenž by mohl rozhodování na úrovni elit ochromit. Druhým typem vztahu jsou vztahy na úrovni mas, kde je pro aplikaci konsociační teorie zásadní zachování konfliktních linií rozdělujících společnost proto, aby nedocházelo k nadměrnému počtu kontaktů mezi jednotlivými segmenty, což by mohlo mít značně konfliktní potenciál. Poslední kategorií jsou vztahy vně jednotlivých segmentů, kde je zásadní interní sounáležitost v segmentech a rovněž loajalita členů segmentů ke svým elitám, protože tak mohou tyto elity čerpat z voličské podpory svého segmentu a vhodně ho na celonárodní scéně reprezentovat a hájit. Současně je vhodné, aby členové segmentu sdíleli pokud možno politické přesvědčení (Lijphart 1969: 218-220).

2.4.3 Čtyři základní mechanismy konsociační demokracie

Arendt Lijphart definoval ve své teorii 4 základní prvky konsociačního systému, které jsou pro jeho existenci a fungování naprosto stěžejní a o nichž můžeme uvažovat pouze v případě, pokud je společnost ve státě segmentovaná, na některém z výše zmíněných principů. Mezi tyto prvky patří segmentální autonomie, menšinové veto, proporcionalita a velká koalice. Na segmentální autonomii je zde nahlíženo jako na součást společenské roviny, na druhé straně se tak nachází zbylé tři faktory proporcionalita, velká koalice a menšinové veto, které chápeme jako součást politického procesu na úrovni elit (Říchová 2000: 210).

2.4.4 Velká koalice

Lijphart jejich existenci označuje jako základní podmínku fungování konsociační demokracie, jejich samotná existence vyjadřuje podstatu tohoto modelu, jíž je spolupráce politických elit zastupujících segmenty na té nejvyšší úrovni. Tento pojem není chápán pouze jako jedna určitá kategorie, ale je na něj nahlíženo z obecnějšího hlediska, jako na možnost kooperace všech relevantních politických subjektů v systému. Velké koalice porušují pravidlo běžné pro parlamentní systémy, kde vlády mají podporu většiny, ale tato podpora zdaleka nedosahuje takové intenzity jako právě u velkých koalic, kde je enormní. V souvislosti s velkou koalicí hovoří autor o teorii koalic W. H. Rikera vycházející z teorie her, konkrétně ze hry s nulovým součtem a pojmu „information effect“, díky němuž můžeme určit, zdali vzniknuvší koalice bude minimální vítězná nebo velká na základě kvality informací, které o sobě navzájem aktéři v systému mají. Následně přichází varování pro politické elity

segmentovaných společností, aby neaplikovaly herní princip na své jednání z důvodu zachování zájmů svého segmentu, které by tím dávaly všanc (Lijphart 1977: 26-27).

Autor dále v tomto kontextu hovoří o společnostech vnitřně segmentovaných, kde mohou být jednotlivé segmenty vůči sobě nepřátelské, a proto by bylo rizikové v takovémto prostředí zavádět princip většinové vlády, který by mohl ještě více narušit integritu systému. Takováto společnost je sama původcem napětí, a tudíž je zde zavedení velké koalice žádoucí. Jak autor dokládá, velká koalice může být vhodným řešením i v takových zemích, které nemají konsociační povahu či vnitřně segmentovanou společnost. Odkazuje tak na myšlenku R. A. Dahla a jeho návrh rovnoměrného rozložení sil a vzájemnou spolupráci na půdě parlamentu v době aféry Watergate, mezi rezignací prezidenta Nixona a inaugurací nové hlavy exekutivy. Podle Lijpharta velké koalice v mnoha zemích pomohly politické systémy stabilizovat a uchovat potřebnou jednotu při krizových a přechodných obdobích, především díky posilování konsenzu a tlumení tendencí jednotlivých stran se individuálně prosadit, například v období válek jako ve Velké Británii (Lijphart 1977: 28-29).

Velké koalice nemusí být čistě parlamentního charakteru, ale mohou nabýt jiných forem a podob, například mohou podle Lijpharta vystupovat jako mimoparlamentní výbory, kde jsou zastoupeni pouze nejvýše tři postavení leaderi politických stran. V historii jsme tuto verzi mohli pozorovat v Rakousku po druhé světové válce a rovněž v meziválečném Československu v rámci Pětky, kde předsedové pěti koaličních strany vytvořili rozhodovací orgán, nadřazený samotné koalici (Lijphart 1977: 33).

2.4.5 Proporcionalita

Proporcionalita jako další ze základních mechanismů konsociační demokracie je propojena s principem velké koalice a skrývá v sobě dvě podstatné roviny. Může být chápána jako způsob rozdělení veřejných funkcí, kde je důležité, aby ve všech rozhodovacích orgánech a především v centru politické moci byly zastoupeny veškeré relevantní segmenty. S tím souvisí způsob rozdělení státních dotací mezi jednotlivé segmenty, který kontrastuje s principem většinového systému „vítěz bere vše“, jelikož jednou z hlavních motivací při tvorbě minimálních vítězných koalic je rozdělení zdrojů mezi co nejmenší počet stran. Přerozdělování principem proporcionality činí z minimálních vítězných koalic méně výdělečnou a tudíž méně pravděpodobnou variantu (Lijphart 1977: 38-39)

Druhou rovinou podle autora podstatnější, je vliv proporcionality na samotná politická rozhodnutí, v nichž má být zohledněn zájem všech segmentů podle úrovně jejich zastoupení v daném orgánu, to znamená proporcčně. Jako příklad je zde uveden princip fungování takzvané

„magické formule“ ve Švýcarsku. Proporcionalita s sebou nese i některá úskalí, konkrétně to může být situace, kdy jsou veškeré segmenty zastoupeny v legislativních i exekutivních tělesech na té nejvyšší úrovni, ale ani pak neexistuje jistota, že budou moci ovlivnit daná rozhodnutí a pokud nebude v dané problematice dosaženo jednomyslnosti, bude hrozit poškození zájmů některého ze segmentů. Takové případy nutí reprezentaci poškozeného segmentu sáhnout po menšinovém vetu, což je pro celý rozhodovací proces nežádoucí. Jako řešení autor nabízí variantu spojení více aktuálně řešených otázek do jednoho „balíku“. V takovém případě je zapotřebí souhlasu všech, nejtěžší rozhodnutí lze též přenést na leadery segmentů. Možnost přenesení rozhodnutí na několik málo jedinců jednajících pouze mezi sebou je podle Lijpharta značnou výhodou, jelikož se maximalizuje pravděpodobnost balíkového řešení problému a minimalizuje riziko použití menšinového veta. S tímto principem jsou ale spojená další rizika jako například nadreprezentace malých segmentů (Lijphart 1977: 39-40).

2.4.6 Menšinové veto

V naprosté většině politických systémů je třeba činit politická rozhodnutí, která systém formují. Pokud je systém považován za demokratický, tato rozhodnutí se většinou odehrávají na bázi většinového principu. S touto variantou se musí počítat i v konsociační demokracii, a proto je nutné zde instalovat mechanismus, jenž by zabránil, aby části společnosti, nacházející se toho času v politické menšině, nebyly většinou utlačovány. Tento nástroj má pomáhat těm, kteří se zrovna nachází v menšině, aby jejich názor nebyl marginalizován a aby se většina, jež třímá v daný moment moc, pozastavila a ještě jednou zvážila důsledky svého rozhodnutí nasměrovaného proti menšině. Lijphart zde hovoří o takzvaném „negativním menšinovém právu“ nebo „vzájemném vetu“. V konsociačních modelech může mít tento prvek různé formy, může být zakotven v ústavě jako například ve Švýcarsku, nebo může být uplatňován na zvykovém principu. Elity musí mít při jeho užívání na paměti, že to není prostředek každodenní politiky, měl by se využívat jen v nejnútnejších případech, například při ohrožení podstaty daného společenského segmentu, nadužíváním by totiž hrozil kolaps systému. Tento mechanismus poskytuje segmentům ochranu vlastních zájmů a vede k vědomí, že zneužívání tohoto principu se může obrátit proti uživateli, jelikož není jediný, kdo tímto právem disponuje (Lijphart 1977: 36-37).

2.4.7 Segmentální autonomie

Segmentální autonomie je nedílnou součástí konsociační teorie. Elity mají rozhodovací moc a reprezentují tak celý jeden segment obyvatelstva. Autor podotýká, že právě díky existenci této autonomie mají skupiny právo rozhodovat svobodně o svých záležitostech. Vláda v tomto modelu zformovaná do velké koalice rozhoduje plošně o zájmech státu jako celku a elity jednotlivých skupin zase rozhodují o svých vnitřních záležitostech, jako jsou například infrastruktura, vzdělání a tak podobně. Segmenty musí mít tudíž vnitřní strukturu, kterou se musí vymezovat proti ostatním. Segmentální autonomie utvrzuje již tak segmentovanou strukturu společnosti. Lijphart jako optimální převedení této autonomie na institucionální úroveň uvádí federalismus, ale pouze tehdy, bude-li politické rozdělení těchto skupin ve státě odpovídat jejich geografickému rozmístění. V návaznosti na toto tvrzení ovšem varuje, že proces federalizace může být zdlouhavý (Lijphart 1977: 41-42).

3. Československá první republika

Československo vzniklo v roce 1918 jako unitární demokratický stát s republikánským zřízením a v první fázi jeho existence o něm můžeme hovořit jako státu s „konventní“ formou vlády, kdy kabinet byl součástí parlamentu, byl jím vytvořen a kontrolován. Později nastaly spory o podobu politického systému, jelikož T. G. Masaryk nechtěl být pouze symbolickým prezidentem. Tato myšlenka se ovšem protivila většině místních politiků. Z kompromisu tak vznikla parlamentní demokracie s vlivným prezidentem na straně jedné a na druhé potom velká politická i ekonomická moc politických stran (Hloušek – Kopeček a kol. 2007: 219).

3.1 Ústava a ústavní skutečnost

Ústavní listina z roku 1920 přebrala prvky z ústav několika zahraničních států, konkrétně francouzské ústavy z roku 1875, rakouské ústavy z roku 1867, americké z roku 1787 a švýcarské z roku 1848 (Vykoupil 2000: 643). Ústava rozdělila moc ve státě na zákonodárnou, výkonnou a soudní a také stanovila jasné hranice mezi nimi. Dominantní postavení v ústavněprávním ohledu měl zastupitelský sbor lidu, parlament, neboli Národní shromáždění. Toto dominantní postavení parlamentu bylo ve skutečnosti jen formální, jelikož pravé centrum moci se nalézalo v exekutivě, tedy v rukou prezidenta či vlády, respektive v mimoparlamentních orgánech jako například Pětka, Šestka, Osma, Desítka, o kterých se zmíním později. Ústava nijak nereflektovala roli politických stran v systému. Součástí ústavy

byl i katalog občanských práv a svobod, kde bylo uvedeno, že občané jsou si rovni bez ohledu na jazyk, rasu a náboženství. Ústava rovněž garantovala národnostním menšinám ochranu, která byla ale poměrně široce definována, díky převzetí závazků o ochraně menšin z takzvané „minoritní smlouvy“ z roku 1919 podepsané v Sain Germain (Broklová 1992: 21-22).

Existovaly zde však rozdíly mezi textem ústavy a ústavní skutečností. Mezi ně patří idea Českoslovakismu usilující o upevnění jednoty národa, jenž byl ale složen z odlišných socio-kulturních celků s odlišným historickým vývojem. Českoslovakismus měl trvale vyřešit problém vztahů mezi českým a slovenským národem a zároveň se měla zamaskovat skutečnost, že druhým nejpočetnějším etnikem jsou Němci. Národnostní konflikty mezi jednotlivými národnostními celky dopomohly na konci 30. let k rozbití státu (Balík a kol. 2007: 45).

Rozdíly nalezneme i v působení již zmíněných mimoparlamentních těles, která projednávala zásadní otázky bez zapojení Národního shromáždění do rozhodovacího procesu. Volný poslanecký mandát v té době v podstatě neexistoval, přestože byl zakotven v ústavě. Členové stran byli vázáni stranickou disciplínou, na začátku svého mandátu podepisovali takzvaný „volební reverz“, v podstatě svou rezignaci bez podpisu předsedy strany a data. Když nehlasovali v souladu s vedením strany, došlo k jejich vyloučení a Volební soud je poté zbavil mandátu. Poslanci a senátoři tím pádem nejsou vlastníky svého mandátu, v tomto případě jej vlastní politická strana. Nebyla také uvedena v praxi autonomie Podkarpatské Rusi, stejně jako zákonem schválená reforma státní správy (Broklová 1992: 77-78).

3.2 Zákonodárna moc

Národní shromáždění bylo tvořeno Poslaneckou sněmovnou s 300 členy a Senátem se 150. Volební období do dolní komory bylo šest let do horní pak osm, přičemž poslanci a senátoři byli voleni ve všeobecných, rovných, tajných a přímých volbách podle principu poměrného zastoupení. Neexistovala zde žádná omezovací klauzule, s výjimkou voleb do senátu v roce 1935, kdy byla stanovena na dvě procenta. Kromě prvních parlamentních voleb z roku 1920 lze všechny další volby označit jako předčasné. Dle zákona měly volby do obou komor probíhat v jiný čas, v praxi ovšem byl rozpouštěn Senát prezidentem dříve, aby se volby konaly shodně, což oslabovalo pozici Senátu. Poslanecká sněmovna měla větší politický vliv, jelikož volila prezidenta a vybírali se zde i členové vlády. Senát sice nemohl donutit vládu k odstoupení, ale mohl na návrh dolní komory soudit hlavu státu za velezradu (Cabada – Vodička 2003: 34).

3.3 Výkonná moc

Výkonnou moc tvořili vláda a prezident, jemuž byly svěřeny formální pravomoci, ale v praxi měl silnější postavení. V případě Československa měl aktivní roli v politickém dění, byl volen na sedm let na společném zasedání obou komor a nesměl být zvolen více než dvakrát za sebou. To však neplatilo pro T. G. Masaryka, jenž byl zvolen čtyřikrát a z tohoto ustanovení byl vyňat. Mezi jeho pravomoci patřilo suspenzivní veto, právo rozpustit obě komory, ne ovšem v posledních šesti měsících jejich mandátu, odvolávat ministry či vyhlásit válečný stav. Absolutního veta mohl prezident využít jen proti zákonům Podkarpatské Rusi a opatřením Stálého výboru. Zároveň mohl i svolávat zasedání obou komor a poté je i ukončit. Stíhán mohl být prezident pouze za velezradu. Druhou složkou exekutivy byla vláda odpovědná Poslanecké sněmovně, ta mohla vyslovit vládě nedůvěru. Vláda byla usnášeníschopná pouze tehdy, pokud byla přítomna nadpoloviční většina členů (Balík a kol. 2007: 58-59).

3.4 Volební a stranický systém

Volební systém hrál zásadní roli při etablování a formování politického systému meziválečného Československa. Poměrný volební systém zvítězil nad většinovým z politických a ideových důvodů. Důležitou roli sehrála i složitá otázka minorit, kterých zde žilo velké množství. Systém byl typický neexistencí omezující klauzule a zásadou přísně vázaných kandidátních listin, díky nimž strany při sestavování kandidátek získaly hlavní slovo. Pro výpočet volebního čísla se používala pro první skrutinium Hareova kvóta a pro druhé pak Hagenbach–Bischoffova (Krejčí 1995: 168-169)

Poměrný způsob volby neklade vzniku velkému počtu stran překážky, může posílit tendenci k jejich extrémnímu rozmnožení, jak tomu bylo i v případě Československa, kde za první republiky fungovalo obrovské množství politických ideologicky vzdálených politických stran, ze kterých bylo až 12 schopných se ucházet o moc. (Holzer 1997: 330-331). Podle Sartoriho lze tento případ popsat jako „extrémní“ nebo „polarizovaný multipartismus“ (Sartori 2001: 70).

Zásadní roli při orientaci v tehdejší stranickém systému hrál takzvaný „národnostní princip“, jehož podstata spočívala v existenci stran se stejným ideologickým zaměřením jako ty československé, od nichž se lišily až na pár výjimek pouze díky kritériu národnostní příslušnosti. Voliči i členové tak byli příslušníky stejné národnostní skupiny. Neexistoval zde pouze nespočet československých stran, ale byly tu i dvě strany židovské, čtyři maďarské, 12 německých, pět polských a sedm z Podkarpatské Rusi. Tyto strany v mnoha případech existovaly pouze po jedno či dvě volební období (Holzer 1997: 331).

Politické strany se v Československu nestaly pružným nástrojem parlamentní politiky, byly vnitřně rigidní a strohé. Pouze vůdci stran měli opravdovou představu o jejich budoucím směřování a jen oni měli úplný přehled o tvorbě nejpodstatnějších politických rozhodnutí, domlouvaných v zákulisí. Tyto praktiky politickému systému značně ubíraly na demokratičnosti (Cabada – Vodička 2003: 29).

Politický systém v první republice trpěl celou řadou neduhů, z nichž mnohé byly způsobeny právě nesprávným fungováním stranického systému a postupem času se začaly množit jevy neslučitelné s demokratickým fungováním státu (Holzer 1997: 330-333).

Broklová zmiňuje pojem „diktatura stran“, která prostupovala celým systémem díky centralistickým poměrům uvnitř stran, nadměrně silné pozici vůdců stran a vnitřní stranické kontrole pomocí vázaných kandidátek. V exekutivní a legislativní rovině se potom tato „diktatura stran“ projevila při vzniku mimoparlamentního tělesa „Pětky“, čímž se těžiště stranické politiky přesunulo mimo legislativní orgán (Broklová 1992: 79-80).

3.5 Demografie a menšiny

Národnostní otázka byla až do samotného konce první republiky nejpalčivějším tématem a byla reflektována nejen ve společenském, ale i v politickém životě tehdejší společnosti. Z dnešního hlediska se již díváme na Čechy a Slováky jako na dva odlišné národy, ale v momentě zrodu první republiky byly oba považovány za jeden. Na konci října 1918 v Turčanském Sv. Martině byla ustanovena Slovenská Národní rada složená z nejvýznamnějších tamních politických představitelů a zastupující tři hlavní politické směry národní, katolický a sociálně demokratický. Výsledkem jednání byla Svatomartinská deklarace oznamující, že slovenský národ je součástí jazykově a kulturně-historicky jednotného Československého národa, pro který žádá právo na sebeurčení. Přestože se objevily v této části republiky autonomistické tendence, které posilovaly především ve 30. letech, budeme v rámci této práce považovat Čechy a Slováky v první republice za jeden národ (Olivová 2000: 69-70).

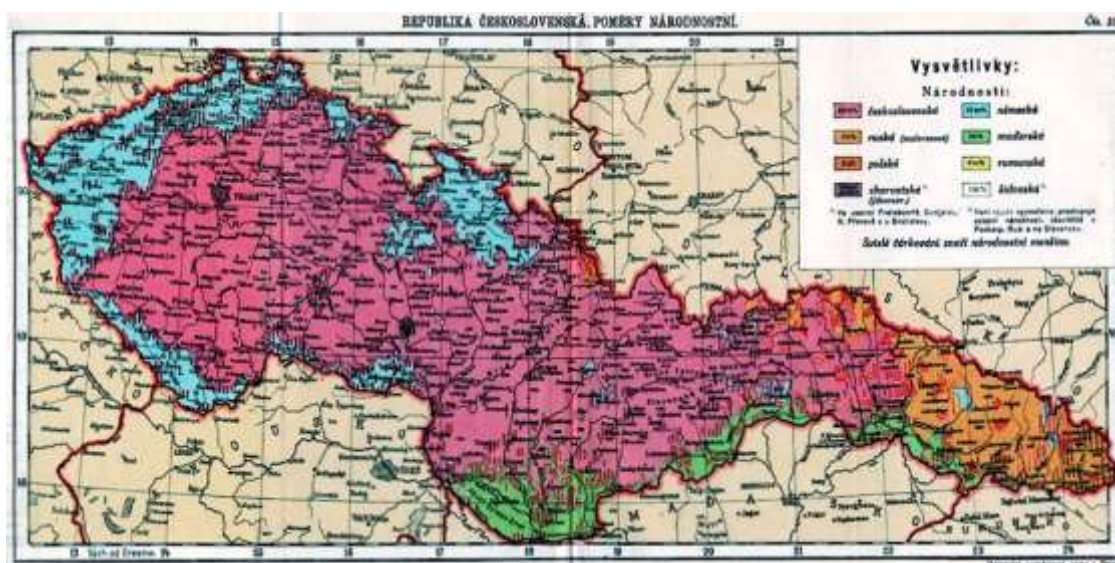
3.5.1 Sčítání lidu

Na území československého státu žilo za dob první republiky velké množství národnostních menšin, především se jednalo o nově vzniklý stát. Je tedy logické, že političtí představitelé chtěli mít co nejpřesnější přehled o počtu obyvatel. Roku 1919 tak vzniká Státní statistický úřad pověřený, mimo jiné i sčítáním lidu, které proběhlo dle zákona 256/1920 Sb. na začátku roku 1921. Nejdůležitějším úkolem sčítání obyvatel se z politického hlediska jevílo určení národnostního složení obyvatelstva. Tento proces měl potvrdit oprávněnost vzniku nového státu. V Rakousko-Uhersku byla hlavním určovacím prvkem příslušnosti k určité národnosti „obcovací řeč“, neboli jazyk užívaný běžně při denní komunikaci, kde převažoval německý jazyk. V Československu byla přijata mírně odlišná definice národnosti, jelikož určovacím prvkem se stala „kmenová příslušnost“, jejímž hlavním znakem byl mateřský jazyk. Díky nové definici se ke své národnosti mohli přihlásit i Romové či Židé, aniž by hovořili romsky nebo hebrejsky (ČSÚ 2010b). Při sčítání lidu z roku 1930 byla národnost zjišťována přímo, ale s připomínkou, že národnost se zpravidla uvádí dle mateřského jazyka (ČSÚ 2010a).

K československé národnosti se přihlásilo v roce 1921 6 774 715 občanů a v roce 1930 7 349 039 občanů. Němci tvořili téměř třetinu obyvatel celého Československa a byli tak nejpočetnější minoritou v zemi. Celkem Němců v Československu žily přes 3 000 000, což z celkových 13 500 000 obyvatel, nebylo zanedbatelné číslo. Druhou nejpočetnější menšinou byli Maďaři, kterých bylo zhruba 750 000, třetí pak Rusíni s necelými 500 000, po nich Židé s necelými 200 000 obyvatel, Poláci s 109 000 a Romové, kterých bylo při tomto sčítání roku 1921 napočítáno necelých 8 000 a v roce 1930 přes 30 000. V případě Romů tyto výsledky považujeme za nepřesné (Kučera 1994: 9-10).

Transparentnějšího výsledku dosáhly úřady pomocí evidování Romů na základě domovské příslušnosti ve 20. letech. Výsledky sčítání nemůžeme považovat za úplné, protože nebyli započítáni Romové z XVI. župy. Ministerstvo vnitra následně vydává zprávu, podle níž žilo v Československu necelých 65 000 Romů s tím, že pouhé 2 000 žili tradičním kočovným způsobem. Podle odhadů byly počty kočovných Romů mnohem vyšší, jelikož se často vyhýbali styku z úřady, zanesení údajů do kartoték nebylo možné (Kollárová 2002: 48).

Příloha č. 1: Národnostní mapa Československa

Zdroj: oldmapsonline.org

3.5.2 .Menšiny jako segmenty

Podle Lijpharta je pro společenské segmenty zásadní, aby svým členům byly schopny pomoci utvářet jejich politickou a názorovou orientaci. Segmenty by měly být relativně vnitřně jednotné a vymezovat se od ostatních segmentů na základě své odlišnosti. V rámci segmentů vznikají školy, média a na celostátní úrovni jsou zastoupeny patričnou politickou reprezentací, politickými stranami, v jejichž čele stojí elity (Lijphart 1977: 4). Jak již bylo zmíněno, hlavní roli v politickém životě Československa hrálo štěpení národnostní (Cabada, Vodička 2003: 27). Vedle sebe tu žilo mnoho národnostních a etnických menšin, mezi kterými stát rozlišoval většinu případů pouze na základě jazyka. Nyní se pokusím na základě výše zmíněných kritérií vysvětlit, proč mohou být jednotlivé menšiny považovány v rámci konsociační teorie za segmenty.

3.5.3 Němci

Prvním segmentem, o kterém budu hovořit, jsou Němci, největší národnostní menšina v Československu, kterou pojil dohromady především jazyk a vztah k „mateřskému státu“. Jednalo se o segment s nejrozvinutější sociální, ekonomickou a politickou strukturou. Nechyběla zde rozmanitá politická reprezentace, početné občanské organizace a iniciativy, ani etablovaná média. Ihned po vzniku první republiky můžeme ze strany německé menšiny pozorovat snahy o oddělení pohraničních oblastí západní části země a jejich připojení k takzvanému „Německému Rakousku“. Němci nežili výhradně v této oblasti, byli rozseti po celém území státu, ale v pohraničních oblastech na západě Československa zvané Sudety na hranicích s Německem a Rakouskem, byla jejich koncentrace největší. Původně se uvažovalo o zavedení němčiny jako druhé úřední řeči a také o zavedení podobného správního modelu jako ve Švýcarsku. Ovšem po pokusu Němců o odtržení se od těchto úvah upustilo (Staněk 1999: 98-100).

V rámci německého segmentu existovala sociální, profesní i názorová různorodost, která se projevila při vzniku politických stran. V prvních letech existence první republiky se německé politické strany stavěly proti existenci Československa. Postupem času se etablovaly takzvané „aktivistické strany“, které začaly akceptovat nové státní zřízení. Patří sem agráři, křesťanští sociálové, sociální demokraté a liberální demokraté. Tyto strany se pokoušely o ekonomické a společenské povznesení Němců, jimž se snažily zajistit právní jistoty a specifické národnostní požadavky. Agráři a křesťanští sociálové vstoupili v rámci panské koalice v roce 1926 do vlády (Kural 1999: 46).

Současně s aktivistickými stranami v Československu působily i německé strany „negativistické“, ty se snažily o separaci německého obyvatelstva od státu a vznášely požadavky na autonomii, příkladem mohou být Německá nacionální strana a Německá nacionálně socialistická dělnická strana. Tyto strany ve volbách sice nedosahovaly takových výsledků jako strany aktivistické, přesto jejich vliv nebyl zanedbatelný, protože byly v kontaktu s názorově spřízněnými formacemi v Německu a Rakousku. Od 30. let se v sudetoněmeckém prostředí začíná prosazovat negativismus, na který aktivistické strany nedokázaly najít odpověď. I přes zákaz některých negativistických stran toto myšlení ke konci 30. let převládlo i proto, že tyto strany byly výrazně podporovány Německem (Kárník 2002: 200-204).

3.5.4 Maďaři

Druhým segmentem jsou Maďaři, kteří tvořili druhou nejpočetnější národnostní menšinu v první republice. Vnitřní struktura nebyla tak rozvinutá jako v případě německého segmentu, ale i v tomto případě Maďaři měli své vlastní školy, spolky, média, politickou reprezentaci a jazyk. Maďaři se na území Československa ocitli díky Trianonské smlouvě, na jejímž základě přišlo Maďarsko po první světové válce o třetinu obyvatel a dvě třetiny území. Ze 761 000 Maďarů žijících v Československu, jich na slovenském území při hranici s Maďarskem žilo 650 000 a přes 100 000 na Podkarpatské Rusi. Konsolidace vztahů mezi československými Maďary a vládou po ozbrojeném konfliktu s maďarskou armádou z roku 1919 proběhla o něco lépe než v případě Němců (Hunčík 1999: 204-205).

Maďarská menšina rychle pochopila, že bude nutné v novém státě hájit své zájmy a první maďarská strana vzniká již v roce 1919, mám tím na mysli Republikánskou křesťanskosociální stranu, kterou založili známé osobnosti Barna Tost, Géza Groschmid a Lajos Kormendy-Ekes. Rok poté vzniká Maďarská národní strana, která při kandidatuře v koalici právě s Republikánskou křesťanskosociální stranou zaznamenává v roce 1925 velký úspěch ve volbách ziskem deseti poslaneckých a šesti senátorských křesel. V roce 1936 se tyto strany sloučily a vytvořily Sjednocenou maďarskou stranu. Významný vliv měla u maďarských obyvatel KSČ jednak proto, že mezi její zakladatele patřili právě příslušníci maďarské menšiny, ale i díky špatné ekonomické a sociální situaci v oblastech, kde Maďaři tvořili většinu (Novotný – Stehlík – Tóth 2012: 51-54).

3.5.5 Rusíni

Přestože byly Rusíni třetí nejpočetnější národnostní menšinou, tvořili nejméně rozvinutý segment. Během roku 1918 byly v Podkarpatské Rusi vytvořeny revoluční sověty, národní rady a národní milice. Všelidové shromáždění v Chustu roku 1919 pak oficiálně požádalo Ukrajinu o vojenskou a materiální pomoc. Následovalo obsazení území československými vojenskými jednotkami (Olivová 2000: 69-70).

Poté se mohla centrální vláda začít soustředit na řešení sociálních a ekonomických problémů této oblasti. Byla zde provedena agrární reforma, systém zdravotní péče zde před válkou prakticky neexistoval a veškerá zdravotnická zařízení tak musela být budována od základu i za pomoci Červeného kříže. Dalším problémem bylo vzdělání, nebyl zde dostatek učitelů, více než 60 % obyvatel bylo negramotných. Rusíny pojil dohromady především jazyk, který ale díky sporu s emigranty nebyl včas kodifikován. V Podkarpatské Rusi

existovaly rusínské školy, vedle maďarských, rumunských ukrajinských a dokonce i jedné židovské a jedné romské školy (Pop 2016).

Stejně jako v případě ostatních segmentů i v rámci rusínského pozorujeme vznik více politických stran, z nichž ale naprostá většina byla marginálního významu. Rusínský segment měl po všechna tři volební období, kdy se účastnil politického života, zástupce v Poslanecké sněmovně, přičemž nejvíce jich měl v roce 1925, a to 5. V dalších dvou volebních obdobích získaly rusínské strany po dvou mandátech. Mezi neúspěšnější rusínské strany patřily Ruská lidová strana a Autonomní zemědělská strana Podkarpatské Rusi (ČSÚ 2006).

3.5.6 Poláci

Poláci tvořili nejméně početný segment ze všech národnostních menšin v první republice. Po celou dobu fungování Rakouska–Uherska žili Poláci v těšínské oblasti spolu s Čechy a Němci relativně v klidu, což změnila až agitace polského centra v Krakově z přelomu 19. a 20. století. Byl tak vytvořen tlak na místní obyvatele, aby si uvědomili příslušnost k jednomu ze dvou národů. Po ozbrojeném konfliktu o Těšínsko zůstala u hranic s Polskem početná polská menšina. Ve srovnání s německým a maďarským segmentem byl ten polský početně i ekonomicky slabší, jelikož většina Poláků byla zaměstnána v zemědělství a hutnictví. Sociální struktura nebyla zdaleka tak rozvinutá jako v případě Maďarů či Němců. Stejně jako tyto dvě menšiny tak i Poláky spojoval jazyk a vztah k „mateřskému státu“. Během 30. let se situace v mnohém zlepšuje, na Těšínsku existovalo velké množství polských základních i středních škol, které byly ale mnohdy financovány z Polska a polský tisk zaznamenával také velký rozvoj (Borák 1999: 119-120).

Mezi nejvýznamnější polské strany patří například Svaz slezských katolíků, agrární Lidová strana a Polská socialistická dělnická strana. Polští komunisté byli součástí KSČ a v rámci polského segmentu měli značný vliv, což můžeme přičítat sociální struktuře polského segmentu, kde většina lidí byla zaměstnána v zemědělství, hutnictví nebo v továrnách. Všechny tři polské strany měly svého zástupce v Poslanecké sněmovně, což byl i jejich největší politický úspěch. Další mandáty polské strany získaly, pouze když kandidovaly společně s československými stranami, konkrétně sociálními demokraty a agrárníky (Borák 1999: 119-120).

3.5.7 Židé

Židé se od výše zmíněných menšin v Československu odlišovali hned v několika aspektech. Z dnešního pohledu můžeme považovat Židy v Československu spíše za etnickou než národnostní menšinu, jelikož za hranicemi ani nikde poblíž neležel jejich vlastní stát, který by mohl zasáhnout do jejich života v nové zemi. Do Československa přišli v rámci migračních vln a bez problémů si osvojili nový jazyk (Hroch 2011: 15)

Na rozdíl od ostatních menšin, Židé mohli být považováni jak za národnostní (etnickou), tak náboženskou menšinu, nespojoval je společný jazyk, jelikož jidiš byl používán především ve východní části Československa. Většina Židů na českém území se považovala za nacionalisty, byla členem různých sionistických hnutí, jidiš neovládala a hovořila jazykem, který v dané oblasti převažoval. Přestože Židé netvořili v žádném soudním okrese jazykovou menšinu, kde by byl jejich počet větší než 20 % místní populace, vznikaly na území Československa židovské školy, financované převážně židovskou obcí. Stejně jako ostatní segmenty i ten židovský zastupovala na nejvyšší úrovni politická reprezentace. Nejúspěšnější stranou tohoto segmentu se stala Židovská strana, jejímž největším úspěchem byl zisk dvou poslaneckých křesel (Čapková 2013).

3.6 Zhodnocení přítomnosti konsociačních mechanismů

Nyní přistoupím k porovnání čtyř hlavních mechanismů konsociační demokracie nastavených A. Lijphartem s politickou praxí v první Československé republice.

3.6.1 Velká koalice

V Československu, stejně jako v evropských parlamentních demokraciích, byly typické koaliční vlády. Ve státech kde je multipartismus a obzvláště polarizovaný multipartismus v kombinaci s poměrným volebním systémem, jsou koalice pro fungování systému stěžejní (Sartori 2001: 72).

Velká koalice má sdružovat vrcholné zástupce politických stran, kteří reprezentují své segmenty, hájí jejich zájmy a pokouší se uchovat jejich vnitřní integritu. Klíčová je zde spolupráce mezi těmito elitami, která umožňuje udržení stability systému a jeho uchování. Výsledky voleb nejsou primárním faktorem, protože hlavní zde zůstává zastoupení všech segmentů a následná spolupráce na úrovni elit, která nemusí podle Lijpharta mít nutně parlamentní charakter (Lijphart 1977: 29-30).

Vnitropolitická situace na počátku 20. let by se stěží dala popsat jako klidná a vládnoucí strany se musely vypořádávat s neustálým odporem německé a maďarské menšiny k novému státu. Neméně problematicky vyhlíželo i vnitřní rozštěpení sociálních demokratů z roku 1921, do té doby nejsilnější politické strany, z jejichž krajního křídla vzniká Komunistická strana Československa, největší antisystémová strana (Balík a kol. 2007: 69).

V první republice existovaly čtyři typy koalic: všenárodní, rudozelená, panská a široká. Do poloviny 20. let bylo složení vlád výhradně v rukou Čechoslováků a i poté se na vládách nepodílely zdaleka všechny národnostní menšiny. Naprosté většině stran zastupujících menšiny se nepodařilo proniknout do vlády, výjimku tvořily ty německé, které byly členy panské koalice z roku 1926 a široké koalice z druhé poloviny 30. let (Broklová 1992: 40).

Ve 20. letech bylo v Československu vytvořeno deset vlád, z čehož tři byly úřednické. V tomto období se vystřídaly u moci tři koalice rudozelená, panská a všenárodní. Ve 30. letech to bylo vlád osm, z toho jedna byla úřednická s pouze jednou opakující se koalicí, a to širokou. První etapa tak symbolizovala patřičnou živelnost politického systému a ochotu hledat stále nová řešení, zatímco v druhé dekádě šlo především o obnovování mocenské rovnováhy (Vykoupil 2000: 260).

Jak jsem již zmínil výše Lipjhart v této souvislosti hovoří o Pětce, jako o mimoparlamentním tělese nadřazeném samotné vládní koalici, a tedy jako o nesporném znaku konsociačního zřízení. Autor o tomto mechanismu hovoří jako o jakési další formě velké koalice (Lijphart 1977: 33). Jak název tohoto tělesa napovídá, Pětku tvořili zástupci pěti československých stran, konkrétně národní demokrat A. Rašín do roku 1923 a po něm K. Kramář, sociální demokrat R. Bechyně, národní socialista J. Stříbrný, lidovec J. Šrámek a agrárník A. Švehla, jehož politická formace měla v té době největší vliv. Tyto strany byly sice z různých pólů politického spektra, ale jedno měly společné, všechny pocházely z československého prostředí (Kárník 2000: 141-142). Dobou, kdy Pětka působila na politické scéně v Československu, bylo období první poloviny 20. let. Pětka jako taková stála mimo nejvyšší legislativní orgán a byla pouze součástí politické kultury dané doby, tím mám na mysli, že bychom o ní v ústavě nenašli jedinou zmínku. V Pětce byla projednávána nejvýznamnější témata za zavřenými dveřmi a dohodnuté záležitosti se předkládaly parlamentu k potvrzení, což byla pouhá formalita. Pomocí jednomyslnosti mohli čelní politici hledat společná řešení a předcházet tak potenciálním konfliktům, kterých bylo v tehdejších

státě nespočet, jelikož se jednalo o stát nový a vnitřně segmentovaný, udržení vnitřní stability bylo pro budoucí fungování nezbytné (Kárník 2000: 142-143).

Na Pětku navazují další mimoparlamentní orgány, jejichž název se mění pouze podle počtu zúčastněných stran. Princip jejich fungování s důrazem na stranické leadery zůstává více méně stejný. Byla to Šestka, spojená s druhou vládou A. Švehly, Osma za třetí Švehlovy vlády a Desítka za vlády F. Udržala. Tato navazující tělesa již zdaleka nebyla tak efektivní jako Pětka, která jednala v zájmu posílení vnitřní stability nově vzniklého státu (Kárník 2000: 380-383).

Protiváhou Pětky bylo další mimoparlamentní uskupení zvané Hrad, jehož existence nebyla rovněž zakotvena v ústavě. Jednalo se o neformální spojení špiček z politické či intelektuální scény. V jeho středu stál prezident Masaryk se svými humanitními myšlenkami a názory a nesměl zde chybět ani E. Beneš. Tito dva jsou považováni za zakladatele skupiny. Díky četným kontaktům na intelektuály, umělce a redaktory, mohl Masaryk šířit své názory a ovlivňovat nejen veřejnost, ale i politiku mnohem efektivněji. Do konce působení Pětky fungoval Hrad jako její protiváha, od 30. let se soustředí především na pozici státu na mezinárodní scéně (Vykoupil 2000:563).

V Československu nebyly vytvořeny velké koalice dle zásad konsociační demokracie. Sice zde můžeme pozorovat spolupráci elit na té nejvyšší úrovni, jež dbaly na jednomyslnost, a hledání kompromisu zde bylo základním principem fungování politiky, ale všechny segmenty v koaličních vládách zastoupeny nebyly. O Pětce Lijphart hovoří jako o jasném znaku konsociační demokracie, o pokračování velké koalice mimo parlament (Lijphart 1977: 33). Zde se autor dostává do rozporu se svou vlastní teorií, jelikož se soustředí na aspekt spolupráce elit, ale vůbec nezmiňuje, že zde byly zastoupeny pouze strany z československého prostředí, jejichž leaderi vytvoří neprostupný kartel a není zde zastoupen žádný další národnostní segment.

3.6.2 Proporcionalita

V případě proporcionality se pokusím osvětlit rozdělení veřejných funkcí v těch nejdůležitějších rozhodovacích orgánech na základě proporčního principu. Rovněž se pokusím zjistit přítomnost mechanismů, které umožňují omezit potenciální riziko poškození zájmů některého ze segmentů.

Základní principy stranického a volebního systému jsem již popsal. Z těchto informací vyplývá, že poměrný volební systém v absolutní formě, s uvedenými atributy, společně s nastavením společnosti umožnil fragmentaci politického spektra. Byl usnadněn přístup v podstatě všem politickým subjektům do nejvyššího legislativního orgánu a stranám nebyly kladeny žádné překážky. Tento extrémně proporční systém byl zcela ideálním prostředkem pro reprodukci existujících konfliktních linií na půdě parlamentu. (Hloušek – Kopeček 2004: 72)

Mezi stranami v koalicích se v průběhu 20. let mocenské poměry stabilizovaly. Tento fakt v kombinaci s přísnou stranickou disciplínou sice na nějakou dobu dopomohl k poměrně klidnému politickému životu, ale vedl rovněž k zakonzervování poměrů, jelikož strany nemusely brát v potaz opozici. Program koalice nebyl spojujícím faktorem při vzniku vlád. Podmínky v systému byly nastaveny tak, že zde existovala pouze jedna možnost jak vládu sestavit (Holzer 1997: 332). Voliči tak viděli, že všechny záležitosti jsou řešeny jen tím největším možným kompromisem, což souviselo s principem poměrnosti. Jednotlivá ministerstva si politické formace rozdělovaly podle dílčích zájmů. Princip většiny v koalicích a mimoparlamentních tělesech Pětce, Šestce, Osmě a Desítce byl nahrazen jednomyslností, díky ústupkům a balíkovým řešením, které hrály v tehdejším politickém životě první republiky velmi zásadní roli. Mnohdy téměř nikdo ze zúčastněných nedostal to, co přesně požadoval, ale navenek bylo vyhověno všem (Broklová 1992: 41).

Zde můžeme konstatovat, že princip proporcionality naplněn nebyl. Sice při rozhodování na nejvyšší politické úrovni byla uplatňována jednomyslnost a ústupky ve formě balíkových řešení, ale to na naplnění podmínky nestačí, jelikož jednotlivé posty nebyly obsazovány podle proporcionalního principu, ale podle zájmů jednotlivých stran.

3.6.3 Menšinové Veto

Aby mohlo menšinové veto správně fungovat, musí zde existovat velká koalice, ve které budou zahrnuty všechny relevantní společenské segmenty (Lijphart 1977: 37). Mechanismus menšinového veta nebyl zakotven v ústavě Československa a ani nebyl využíván v politické praxi.

Menšiny měly právo vzdělávat se ve svém jazyce na školách zřízených výhradně pro ně samotné a toto právo se přenášelo i na kulturní instituce stejného charakteru. Otázku jazyka pak specifikuje zákon 122/1920 sb., jenž hovoří o oficiálním československém jazyce a také specifikuje jazykové podmínky pro národnostní menšiny, konkrétně v soudních okresech, kde žije podle posledního sčítání lidu obyvatel alespoň 20 % obyvatel hovořících jiným než oficiálním jazykem, jsou úřady včetně soudů a dalších institucí zavázány akceptovat od fyzických i právnických osob této menšiny podání v jejich jazyce s tím, že se celá záležitost mohla řešit buď v jazyce československém, nebo v jazyce menšiny. Když počet členů některé z menšin převýšil dvě třetiny z celkového počtu obyvatel, bylo ustanoveno, že podání i celkové řešení dané záležitosti muselo být vedeno pouze v jazyce menšinovém (Zákon č. 122/1920 Sb.) Tento zákon byl velmi komplexně zhotoven, jelikož hovořil i o matrikách, dokladech, osvědčeních, zastupitelských sborech a dalších. Pro jednotlivé národnostní menšiny po zavedení všech práv nebyly vedeny žádné speciální katastry, stát využíval především informace získané při sčítání lidu, kde se národnost uváděla podle mateřského jazyka, což soudnímu systému k prokázání národnosti stačilo (Mikule 1999: 54-55).

3.6.4 Segmentální autonomie

Segmentální autonomie je společenským rozměrem teorie konsocialismu, díky němuž mohou jednotlivé segmenty rozhodovat ve svých vlastních záležitostech, jako vzdělání a infrastruktura, podřízené své vlastní autoritě a vymezující se tak vůči ostatním segmentům. (Lijphart 1977: 43). V první republice pozorujeme snahy jednotlivých segmentů o získání autonomie. Žádný z nich nebyl úspěšný.

3.6.4.1 Sudety a německé oblasti

Jak již bylo řečeno, Němci byli nejpočetnější menšinou v tehdejší státě a již od vzniku samostatného Československa si nárokovali značnou autonomii. V říjnu 1918, kdy byl první den existence samostatného státu Čechů a Slováků na spadnutí, začala i německá menšina na českém území uvažovat o své budoucnosti. Německý poslanec Pacher přišel s návrhem, aby bylo neprodleně uděleno německým oblastem, nejprve v Čechách a poté i na Moravě, speciální postavení, díky kterému by tyto oblasti již nespádaly pod československou správu (Kural 1999: 4). Jendou z takových oblastí byla například Deutchböhmen s centrem v Liberci, která by se po svém vzniku stala přímou součástí Rakouska. Vytvořeny byly ještě další tři v Sudetech, na Moravě a Šumavě a také v nich byly vytvořeny správní orgány a přijaty ústavy, ale nová vláda dobře věděla, jak moc by nový stát oslabil při ztrátách těchto území, a proto byla ve svém jednání ostražitá. Poté co jednání mezi Čechy a Němci ztroskotala, přesunula se na mezinárodní úroveň a dokonce si Němci z Deutchböhmen stěžovali na porušování práva na sebeurčení u prezidenta USA W. Wilsona. Mladá československá vláda neztrácela čas, po nikam nevedoucích jednáních tyto oblasti vojensky do konce prosince bez odporu obsadila a převzala správu do vlastních rukou. Čelní političtí zástupci těchto oblastí uprchli do zahraničí a zhruba do poloviny 30. let to byl nejradikálnější pokus německých obyvatel se spojit původní domovinou (Peroutka 1998: 49-50).

3.6.4.2 Slovensko

Dalším sporem o podobu státu byl ozbrojený střet Československa s Maďarskem, které si činilo nároky na oblasti Podkarpatské Rusi a Slovenska, jež mu v rámci Uherska patřily, na slovenském území však žila početná maďarská menšina. V roce 1919 maďarské jednotky pronikly až do Košic, rozpoutaly se tvrdé boje, při nichž zahynulo více než 1 000 československých vojáků. Maďaři vyhlásili Slovenskou republiku rad. Konflikt byl ukončen s přispěním E. Beneše, který zajistil pro tuto kauzu především ve Francii mezinárodní podporu, a maďarské jednotky se byly nuceny stáhnout (Hunčík 1999: 206).

3.6.4.3 Podkarpatská Rus

Během první světové války v této oblasti výrazným způsobem rostla touha po sebeurčení a na úrovni tamních elit existoval spor, kam že Podkarpatská Rus vlastně patří. Jeden proud zastával setrvání v rámci Maďarska, druhý se chtěl připojit k západní Ukrajině, třetí vyjednával s Československem a tento proud se ve výsledku ukázal jako nejsilnější. Během roku 1918 byly v této oblasti vytvořeny revoluční sověty, národní rady a národní milice. Všelidové shromáždění v Chustu roku 1919 pak oficiálně požádalo Ukrajinu o vojenskou a materiální pomoc (Olivová 2000: 78).

Zásadní rozhodnutí v otázce připojení této oblasti učinila Dohoda, mající obavy z případné bolševizace střední Evropy a schválila i obsazení Podkarpatské Rusi československými jednotkami, které získaly mandát na vojenskou diktaturu až do roku 1922. 10. září 1919 byla podepsána mírová smlouva Saint-Germain s Rakouskem, v níž bylo stvrzeno připojení a ve stejný den byla podepsána i smlouva mezi Dohodou a Československem vymezující znaky autonomie Podkarpatské Rusi. Byla zde zřízena pozice guvernéra, sněmu a zastoupení v československém Národním shromáždění. Sněm však byl zaveden až v období druhé republiky, především díky argumentům československých elit o politické nevyspělosti tamní politické reprezentace a celkové zaostalosti. Slibovaná autonomie nebyla nikdy ze strany centrální vlády naplněna (Vykoupil 2000: 451-453).

3.6.4.4 Těšínsko

Další oblasti osídlené převážně menšinovým obyvatelstvem se přímo nesnažily získat autonomii v rámci Československa, ale sousední státy si na ně kladly nárok. Takovým případem je i Těšínsko, osídlené převážně polským obyvatelstvem. Spory v rámci Slezska mezi československou a polskou politickou elitou vedly v listopadu 1918 k okupaci území polskými jednotkami. S výsledky následného vyjednávání nebyla československá vláda spokojena a poté, co na tomto území byly vyhlášeny volby do polského parlamentu, vyslala do oblasti armádu s velením dohodových důstojníků. Konflikt roku 1919 trval sedm dní. Dohodové mocnosti následně Těšínsko dělí mezi oba státy (Bělina a kol. 2003: 164).

4. Romové

První část mé práce nastínila, mimo jiné, postavení národnostních a etnických menšin v Československu. Přestože tyto menšiny nedostávaly příliš možností podílet se na nejdůležitějších politických rozhodnutích, bylo jejich postavení vůči československé populaci více méně rovnocenné a nebyly proti nim vytvářeny žádné omezující, ani diskriminační zákony. V následující kapitole se pokusím zjistit, proč na Romy v mnohonárodnostním státě, jakým bylo Československo, bylo nahlíženo jinak, co ovlivňovalo jejich postavení a jaké vůbec bylo. Jsem si vědom, že se jedná o téma komplexní, tudíž zde s největší pravděpodobností bude existovat nejedna příčina.

4.1 Problematika definice menšin

Při studiu národnostních menšin hned na začátku narazíme na několik problémů, zejména se jedná o neexistenci odborníky zavedeného analytického jazyka, neexistenci standardizovaného právního jazyka využívaného státy či mezinárodními organizacemi a především neexistenci obecných pravidel pro nakládání s menšinami na mezinárodní úrovni (Lord 1999: 26). Tento fakt dobře dokládají proměny tohoto termínu na půdě Spojených národů, kde zaznamenáváme hned tři pokusy o definici v průběhu 20. století. Definice z roku 1950 hovoří o skupině obyvatel v nedominantní pozici, která se snaží o zachování společného jazyka, tradic, náboženství a také o tom, že menšina musí být loajální ke státu, kde žije. V roce 1979 se z definice vytrácí potřeba loajality a je zde definováno pouze nedominantní postavení a společné charakteristiky, kterými se menšina odlišuje, a je třeba je zachovat. Poslední definice pochází z roku 1985, přejímá charakteristiky té předchozí a navíc přidává kolektivní vůli menšiny přežít, vzájemnou solidaritu a především pak snahu dosáhnout rovnoprávnosti s většinou (OHCHR 2008).

Pokud budeme hovořit o menšině jako o skupině obyvatel státu tvořící početně menšinu v nedominantní pozici, disponující náboženskými, jazykovými a kulturními sdílenými charakteristikami, je třeba si položit otázku, jak od sebe rozlišíme etnickou a národnostní menšinu?

4.1.1 Etnická menšina

Na tuto otázku nám odpověď poskytuje koncept menšin M. Hrocha, jehož teorie je velmi široká a obsahuje mnoho faktorů a prvků definujících obě varianty. Bylo tedy stěžejní, vybrat definice nejlépe aplikovatelné na případ první republiky. Podle Hrocha etnickou menšinou může být skupina obyvatel, která se dostala do státu, kde právě žije, díky velké a ve většině případů ekonomicky motivované migrační vlně. Stát původu menšiny je vzdálen natolik, že není možné, aby se jeho vláda aktivně snažila ovlivnit pozici migrantů v nové zemi, nebo o zlepšení postavení svých lidí v rámci cizího státního celku nemá zájem, anebo je tu možnost, že tento stát zanikl. Pro etnickou menšinu nebývá problém si osvojit jazyk státu, do kterého přišla, tento proces trvá po jednu nebo dvě generace. Potíže mohou přijít tehdy, kdy se od většinového obyvatelstva liší tím, že jim není vlastní evropská křesťanská kulturní tradice (Hroch 2011: 12-14).

4.1.2 Národnostní menšina

Národnostní menšina je podle Hrocha skupina obyvatel, která se považuje za součást národa žijícího mimo území státu, kde právě menšina žije. Tito obyvatelé sdílejí jazyk a kulturu státu svého „mateřského národa“, se kterým udržují pravidelnou komunikaci. Na propojení národnostní menšiny s „mateřským národem“ je většinou stranami státních autorit většinového obyvatelstva nahlíženo negativně a pozorujeme i pokusy tomuto spojení úplně zabránit. Původně identita příslušníků národnostní menšiny soupeřila s identitou regionální a přijetí národní identity nebylo vždy samozřejmostí. V případě, že národnostní menšina žije v blízkosti hranice, nastávalo velké riziko ozbrojeného konfliktu (Hroch 2011: 15-16).

Pokusíme-li se tyto poznatky shrnout, tak zjistíme, že oba typy menšin nemají stejné postavení ve státě jako většinová populace a že etnické menšiny působily státům především vnitropolitické problémy, oproti menšinám národnostním, jejichž existence a působení ovlivňovaly nejen politiku domácích, ale i mezinárodní (Hroch 2011: 17).

Hroch následně prezentuje velké množství řešení, která mají co nejvíce zmenšit znevýhodnění menšin ve státě. Zmíním zde pouze některá. Jedním z nich je možnost integrovat příslušníky menšiny a začlenit je do většiny jako ve Francii nebo je zde možnost fyzické eliminace jako v nacistickém Německu. Velmi využívanou možností je kulturní autonomie poskytnutá menšinám, přičemž ty získají vlastní iniciativu ve školství s totožnou podporou od státu, jaké se dostává většinovému obyvatelstvu (Hroch 2011: 18-19).

4.2 Původ perzekuce

Za pravlast evropských Romů je považována Indie, kde jejich předkové patřili k nižším společenským kastám, odlišovali se od tamní většiny obyvatel tónem barvy pleti a už tehdy byli považováni za kočovníky, kteří vynikají především v kovářství, tanci a hudbě. Historici hovoří o velké romské migraci, na datu jejího začátku se však neshodují, stejně jako na důvodu samotné migrace (Jurová 2002: 19). Co ovšem je známým faktem, je přítomnost Romů v Malé Asii a Egyptě již kolem roku 1000 před Kristem. Přes Turecko, Balkán i severní Afriku se poté postupně dostali až do Evropy, kde začali být díky řeckému kronikáři z ostrova Athos označováni slovem *Atsíganoi*, z něhož se vyvinulo pozdější označení *Cikán*. Obě tato označení nebyla jako v případě jiných menšin chápána neutrálně pouze jako pojmenování, ale byla tehdejšími lidmi užívána pejorativně, s čímž se Romové dodnes neshodují (Horváthová 2002: 11).

Fraser uvádí, jak bylo na Romy po příchodu na evropský kontinent nahlíženo. Zmiňuje se o kronikářích, kteří Romy popisují jako lidi šeredného vzrůstu, ošklivých vlasů a šeredné vůbec. Jejich nevídaný zjev měl pramálo společného s evropskou módou (Fraser 1997: 24).

Zde je třeba si uvědomit, odkud Romové přicházejí a jak kulturně odlišné toto prostředí bylo. Ve 14. a 15. století, kdy o Romech ve střední a východní Evropě registrujeme první zmínky, nepřipadal tehdejším lidem odlišný pouze exotický vzhled Romů, pigmentace kůže či barva vlasů a očí, ale především jejich způsob života, zvyky, tradice i oblečení (Mann 2011: 24-25). Na mnoho lidí nepůsobili jen nezvyklým dojmem, ale spíše odpudivým, protože se velmi odlišovali od trendů gotické módy, pro kterou byly charakteristické dlouhé vlečky se zvýrazněnými boky, svrchní oděvy bez rukávů a rukavice. Romské ženy na sobě měly mnohdy pouze prosté šaty z jednoho kusu látky, znečištěné dlouhou poutí. Lidé v této době byli obecně k neznámému podezřívaví, a když se objevila takováto skupina poutníků s hnědýma, uhrančivýma očima, hovořící pro ně nesrozumitelným jazykem, první reakcí byly obavy, strach z neznámého. Jen pro srovnání, v Indii jsou za uhrančivé oči považovány oči modré. Jak v Evropě, tak v Indii byly považovány za uhrančivé ty nejméně obvyklé (Holomek 1999: 153-154).

Na konci 15. století jsou stále Romové v Evropě „tolerováni“. Situace se mění poté, co turečtí nájezdníci pronikají do kontinentální Evropy. Romové jsou kvůli barvě pleti s nimi spojováni a vznikají domněnky, že s nájezdníky spolupracují. Tato tvrzení nelze historicky doložit, pravdou ovšem je, že pokud tomu tak bylo, nečinili tak všichni Romové. Završení změny postavení z „tolerovaných“ poutníků na původce četných neštěstí dokumentuje i požár v Praze roku 1541, který zničil nemalou část města, včetně cenných historických artefaktů. Romové byli bez většího otálení označeni za viníky (Nečas 1995: 16)

Reakcí na tyto události je mandát krále Ferdinanda I., podle něhož měli Romové opustit území Čech. Na Moravě o vyhnání rozhodl moravský zemský sněm. Byla stanovena podmínka, že Romové nesmějí být při odchodu fyzicky trestáni. Sám panovník toto pravidlo o deset let později ruší a legalizuje mučení romských mužů. Romové se vrací na české území během třicetileté války, kdy nebylo možné kontrolovat celé území. Následné tresty však byly mnohem přísnější než předtím (Horváthová 2002: 20-21). Důvodem perzekuce Romů byla i skutečnost, že v zemích do kterých přišli, nezapadli do již existujících hospodářských struktur, které fungovaly na lokálních základech, kde se většina lidí mezi sebou znala, obchodní styky a výroba byly trvalé a především kontrolované cechy, které zaštiťovaly řemeslnou výrobu. Z tohoto důvodu nenalézali mnohdy odbytí pro své výrobky a uchýlovali se ke kriminální činnosti (Jurová 2002: 21). V 16. století jsou Romové vyháněni téměř ze všech zemí Evropy. Nařízení mířená proti Romům se nedodržovala všude důsledně. Pro Romy v Evropě se v 16. a 17. století střídaly chvíle relativního klidu s dobami životu nebezpečnými. Na konci 16. století bylo ve Svaté říši římské legální Romy vraždit, císař jim nepřipisoval žádná práva a přistupoval k nim jako k vetřelcům na vlastním území. Za poskytnutí pomoci či úkrytu Romům byly obyvatelům ukládány tresty (Jurová 2002: 23).

V těchto událostech můžeme vidět kořeny negativního patologického vztahu obyvatel Evropy s Romy. Jestli budeme považovat za původ těchto antipatií odlišnou kulturu a vzhled, drobnou kriminalitu či údajné spojení s nájezdníky je celkem jedno, co však musíme mít na paměti je, že Romové nikdy nevystupovali jako jednolitý celek, ale byli tak lidmi vnímáni. Tohoto stigma se od této doby Romové v podstatě už nezbaví. Většinová společnost ve většině zemí Evropy představovala pro Romy nepřítele. (Horváthová 2002: 19)

4.3 Rakousko-Uhersko

Pronásledování Romů pokračuje během středověku až do novověku. Na českém území to byla poprvé Marie Terezie, která se svým zákonem z roku 1761 vynucovala asimilaci pod hrozbou fyzického trestu, což většina Romů neakceptovala a pokračovala dál v kočovném životním stylu. Podobné zákony nebyly v této době výjimkou, nezaměřovaly se přímo na Romy, ale na „kočovný způsob“ života obecně. Přestože přesné sčítání příslušníků této etnické menšiny nebylo v dobách Rakouska-Uherska nikdy provedeno, a tato data jsou odvozena od počtu úředně zadržených osob, odhadoval se počet Romů žijících v rakouské části monarchie na necelých 17 000, z nichž část žila i v Čechách a na Moravě. V uherské části to mělo být až 170 000, současně však mnoho Romů žilo na území Banátu a Sedmihradska. Podobný poměr mezi západní a východní částí země posléze pozorujeme i v Československu (Tkáčová 2002: 31-32)

Dobrovolně se někteří Romové začali na českém území usazovat, i proti vůli místních obyvatel, až v druhé polovině 19. století a na slovenském území o 200 let dříve. Dále je nutné poznamenat, že na české území přišla drtivá většina Romů ze slovenského území (Říčan 1998: 15). V minulosti měli Romové v Uhersku lepší podmínky k životu, jelikož kvůli pomalejší industrializaci této oblasti mohli lépe uplatnit svá tradiční povolání, především kovářství. Je tedy logické, že ve východní části Československa žila většina Romů usedlým způsobem života. Romové zde vykonávali nejrůznější povolání a mnohým, převážně hudebníkům a obchodníkům, se podařilo na společenském žebříčku vystoupat poměrně vysoko, zbohatnout, opustit tradiční osady a začít nový život a následně se od ostatních Romů distancovat (Říčan 1998: 22-23).

I během první světové války můžeme pozorovat pokusy rakousko-uherských orgánů o začlenění Romů do společnosti, i když je třeba přiznat, že v této době měly tyto pokusy jinou motivaci než v předchozích letech. Dříve se monarchie pokoušela pouze zamezit kočovnému způsobu života a s ním související kriminalitou přes to, že Romové nepředstavovali v 18. a 19. století ekonomickou ani politickou hrozbu. Během války bylo vydáno vídeňským ministerstvem vnitra nařízení číslo 15000/1916, jednalo se o poslední pokus změnit životní situaci této menšiny. Nařízení mělo zajistit, aby se všichni Romové usadili, začali pracovat a monarchie by tak získala další potřebné daňové poplatníky a vojáky. I díky roli médií, která hovořila o Romech především pejorativním tónem, vnímala většina obyvatel tyto snahy jako zcela zbytečné (Tkáčová 2002: 41-42).

4.4 První Republika

Meziválečné období nebylo složité pouze pro mezinárodní systém, jednotlivé státy a jejich politické představitele, ale také pro národnostní a etnické menšiny obývající nově vzniklé státy ve střední a východní Evropě. Československo muselo po svém vzniku řešit mnoho problematických otázek, například tu týkající se přijetí ústavy. Projektovat něco tak komplexního, jako je ústava, téměř na zelené louce, by se v takovémto období rovnalo velkému riziku do budoucna. Politické elity se zachovaly pragmaticky a mnoho prvků legislativy přejaly z předchozího státního zřízení. Mezi tuto legislativu patřily i zákony týkající se přímo romské menšiny, jako například předpisy zamezující kočování, které nutily lidi s kočovným způsobem života, což byli především Romové, se usadit a být asimilováni (Lhotka 2009: 230-231).

Výnos vídeňského ministerstva vnitra z roku 1888 o omezení tuláctví a zahálčivého života 14015/1887 hrozil Romům a dalším, kteří žili tradičním způsobem života umístěním do nápravného zařízení, deportací mimo hranice státu a odstrkoval Romy na samý okraj společnosti. Tento výnos byl formálním, ale neuskutečněným východiskem k legislativní úpravě romské otázky v Československu připravované od roku 1921. Ve východní části Československa byla tato legislativa přijata v roce 1918, předtím byly tamní zákony upraveny podle uherského právního řádu (Mann 2011: 27-28).

Nové státní zřízení nikterak dramaticky nemění vztah státních struktur a této menšiny, jelikož zde existovaly stejné právní normy jako v předchozím století s tím, že ve východní části země došlo k úpravám této legislativy. V Podkarpatské Rusi a na slovenském území byl na začátku 20. let poměrně ve velkém pašován dobytek, u něhož se začala objevovat nakažlivá onemocnění, jejichž potenciálními přenašeči byli i lidé, a proto bylo roku 1921 přijato nařízení, díky kterému bylo „Cikánům“ a dalším „potulným osobám“ zakázáno pohybovat se v oblastech u státních hranic, kde se s nakaženými zvířaty nakládalo, aby nemoc nešířili. V tomto případě nařízení hovoří o Romech a dalších „potulných osobách“. Zde jsou příslušníci romského etnika od „potulných osob“ rozlišeni, přičemž nejsou dále definováni, jelikož tato skutečnost byla veřejnosti známá. Nemění se legislativa ani pohled majoritní společnosti na tuto menšinu (Lhotka 2009: 235-237).

4.4.1 Společenské postavení

Pokud se v první republice hovořilo o člověku jako „Cikánovi“, mohlo toto označení mít hned dva významy. Dotyčný tím mohl myslet jednak příslušníka romského etnika anebo člověka, který nemá stálé zaměstnání, bydliště, toulá se z místa na místo, žije „pochybným“ způsobem života a většina společnosti jím opovrhuje. Toto označení bylo v dané době naprosto běžné a mělo zcela jiný význam než dnes. Tehdejší společnost ještě pojem „Rom“ neznala, jelikož ten byl definován až v 70. letech 20. století (Nečas 2005: 13).

Romové patřili v Československu k sociálně nejslabším společenským vrstvám, o něž se měly starat „domovské obce“. Podpora ze strany obcí nebyla ovšem pravidelná a také závisela na obecních rozpočtech, ve kterých mnohdy chyběly prostředky. Mnoho obcí tak bylo nuceno žádat stát o finanční podporu pro své nejhudší romské obyvatele. Důvod špatné sociální situace Romů byl zřejmý, byla jím velmi nízká, v podstatě neexistující, úroveň vzdělání. Největší potenciál k výdělku skýtalo Romům kovářství, jemu příbuzná řemesla, kotlářství, překupnictví převážně s koňmi a hudba. Mnoho Romů se živilo sezónními pracemi nebo domáckou výrobou různých předmětů (Nečas 1995:27-28)

Ne vždy mohli Romové své schopnosti uplatnit, často kvůli nezájmu místních obyvatel, kteří by jim poskytli možnost námezdního zaměstnání či odbytí pro jejich výrobky. Sociálně ekonomická marginalizace, společně se špatným společenským postavením, v mnoha případech zapříčinily, že Romové byli velmi často nuceni páchat trestnou činnost jako například, krádeže, vloupání, prostituce, podvody a překupnictví (Nečas 1995: 29).

Stejně jako Rakousko-Uhersko, později i Československo spatřovalo největší potenciální riziko pro většinovou společnost v neusedlém způsobu života Romů. Komunikaci s touto menšinou nezprostředkovávaly běžné úřady jako v případě ostatních národnostních a etnických menšin, ale četníci, jimž nejvíce ztěžovala práci skutečnost, že většina Romů nebyla nikde registrovaná, a proto od vzniku první republiky pozorujeme snahy o zavedení evidence. Příslušníci ostatních národnostních menšin žádné speciální evidenci nepodléhali (Kollárová 2002: 44)

Vnímání romské menšiny politickými elitami a většinovou společností bylo značně negativní. Díky řemeslnému, nádenickému a jinému způsobu obživy, nebyla města pro Romy nejvhodnější prostředí, sídlili tak převážně na periferiích a ve venkovských oblastech, kde nebyla jejich přítomnost místními obyvateli kvitována, právě naopak. Již od počátku 20. let registrujeme velké množství oficiálních stížností, petic a požadavků obcí či lokálních komunit směrem k úřadům, aby byl Romům omezen přístup do vesnic, aby byli posláni zpět do obce původu, kde měli být nuceni k práci a usedlému způsobu života. V podstatě byla požadována naprostá asimilace. Příčinou stížností byla většinou kriminalita, kterou Romové páchali. Není překvapením, že to byla právě Agrární strana, jež proti tomuto etniku na celostátní úrovni vystupovala, jelikož v rurálních oblastech získávala největší voličskou podporu. Podle agrárníků nebyl ohrožen jen majetek občanů, ale také morální hodnoty (Lhotka 2010).

4.4.2 Přístup úřadů

Nyní zmíním několik zpráv a oficiálních dokumentů, které ilustrují přístup státních úředníků a četnických složek k romskému etniku. V roce 1919 vydalo zemské četnické velitelství v Praze rozkaz, který opravňoval nasazení armádních složek při pátrání po Romech, kteří spáchali majetkové delikty, což při běžném pátrání po zločincích tohoto typu nebyl standardní postup. O tři roky později je v Brně zhotoven ústřední rejstřík, který mimo jiné obsahoval i otisky prstů všech odsouzených Romů. Tento krok měl pomoci soudnímu systému při rychlejší identifikaci podezřelých. Podobný rejstřík byl zhotoven i v roce 1924 v Praze, ale zde se nejednalo jen o již trestané příslušníky romské minority, ale především o „kočovné cikány“, o nichž chtěli mít úřady větší přehled. Ve stejném roce byl Zemskou správou politickou v Praze sestaven seznam všech Romů s domovským právem v českých municipalitách. Tento postup byl doporučen a následně zaveden i ve zbylých oblastech republiky (Nečas 1997: 54-58).

4.4.3 Postoj politických stran k Romům

Postoj politických stran k Romům se většinou odvíjel od ideologického zaměření strany. Mohli bychom tedy předpokládat, že radikální názory budou mít převážně pravicově orientované strany prosazující na prvním místě národní hodnoty a nacionalismus. V těchto záležitostech se k nim ale přidávaly i strany, které neměly čistě pravicové zaměření. V roce 1926 národní socialisté několikrát vystoupili na půdě parlamentu a prezentovali bezpečnostní situaci v zemi, jako neustále se zhoršující. Za zhoršení poměrů prý stáli Romové, kteří vnitřně rozvracejí společnost, nesdílí hodnoty většinové společnosti a žijí se převážně nelegálními způsoby. Byl vznesen požadavek, aby všichni Romové, kteří se odmítají asimilovat, totiž usadit se a najít si legální zaměstnání, ztratili právo pečovat o své děti, které budou poslány do zvláštních ústavů a jejich rodiče potom do „donucovacích pracoven“, kde jim budou vštěpovány patřičné společenské hodnoty (Nečas 1995: 30-31).

Agrárníci ve svých vystoupeních nehovořili pouze o trestním právu upravujícím přístup k této menšině, ale také o zakládání pracovních a výchovných táborů, mimořádných opatřeních a v nejhrošším případě i o zavedení stanného práva. Proti těmto navrhovaným opatřením se z politických stran nejhlásitěji stavěli sociální demokraté, kteří v nich spatřovali omezování individuálních svobod a způsob šíření pravicového radikalismu. Komunisté v návrzích viděli především utlačování sociálně slabých vrstev (Lhotka 2010).

4.4.5 Role médií

Největší překážkou pro nerealizování některého z výše zmíněných návrhů byly chybějící finance, kterých se nová republika v začátcích nedostávala. Postupem času byl pohled společnosti na romskou menšinu čím dál negativnější a vyhraněnější. K vyostření situace přispěly i medializované kauzy a soudní procesy s Romy z Moldavy, kteří byli obviněni z vražd, krádeží a dokonce i kanibalismu. V tomto případě ani média, která jindy podávala objektivní svědectví, nebyla schopna vidět rozdíl mezi skutečností a fikcí. Postoj obyvatel ve východní části Československa se postupně stále více radikalizoval i díky takovým případům, jako byla takzvaná „pobedimská tragédie“, při níž byli obyvatelé jedné z romských osad obviněni z toho, že podpálili v nedaleké vesnici několik domů. Rozhořčení vesničané vzali zákon do svých rukou a v noci na osadu Romů zaútočili, při útoku zabili šest Romů, mnoho jich zranili a osadu srovnali se zemí (Lipold 1999).

Postupem času, především ve východní části země, kde sídlila většina Romů, se začaly mezi místním obyvatelstvem šířit silné protiromské nálady, které na přelomu 20 a 30. let přerůstaly v násilné akce. Všechny kriminální činy páchané Romy, společně s negativním obrazem této menšiny prezentovaným médii, vyvolávaly v lidech pocit ohrožení, který často přerostl v násilnosti, v tomto případě pogromy. Ve spišské oblasti v roce 1933 došlo ke zničení romských osad jen proto, že Romové odmítli hrát na místní zábavě (Kollárová 2002: 50). Kauzy spojené s romskou kriminalitou, byly velmi populární, často byly přestupky Romů zveličovány a překrucovány a propast mezi většinovou společností a Romy se ještě více zvětšovala. Politické elity pod tlakem veřejnosti, médií i mnohých politických stran přijaly zásadní opatření, jež zásadním způsobem změnilo postavení tohoto etnika (Lipold 1999).

4.4.6 Důvodová zpráva

Nyní nastíním obsah důvodové zprávy Ústavně-právního výboru, která předcházela přijetí zákona o potulných cikánech. Zpráva má hovořit především o „potulných cikánech“, ale ne vždy tak vyznívá, například v samém začátku říká, že pozornost musí být soustředěna na životní styl většiny romské populace, který je podle výboru založen na kriminálních činnostech a příživnictví, jen jejich menší část se žíví čestně. Romům je vytýkána nedostatečná hygiena a vysoký potenciál pro šíření chorob, jelikož konzumují i mršiny, včetně těch koňských. Stejně tak problematicky se jeví i jejich negramotnost, neochota studovat, neschopnost podílet se na veřejném životě a celkový nezájem o asimilaci. Po shrnutí vztahů menšiny k českým panovníkům v průběhu historie, zpráva hovoří o usídlování Romů ve venkovských oblastech, kde nemůže být kriminalita díky nedostatku ozbrojených složek patřičně postihována. Zmíněn je i nedostatek míst v nucených pracovnách a v podstatě neexistující evidence Romů na území státu. Zavedením evidence by se tak ulehčila situace soudům, jež s Romy budou v případě přestupků nakládat, protože mnohdy je situace díky malému počtu příjmení mezi Romy značně nepřehledná (Senát Národního shromáždění republiky Československé. 1927).

Hovoří se zde i o rozdílné délce trestů v případech, kdy bude zatčeno více Romů najednou, aby pro ně bylo následně těžší se spolu znovu sejít a páchat trestnou činnost. Jako největší problém vidí výbor násilné delikty a jejich prudký nárůst v průběhu 20. let. Z výše zmíněných důvodů se považuje za nezbytné přijmout takový zákon, který by díky registraci zlepšil přehled státních orgánů o Romech a lidech žijících potulným způsobem života, jimž bude následně poskytnuta možnost usadit se v pracovních koloniích, kde budou stavět silnice, cesty, železnice, přehrady a budou tak celou dobu ve styku s přírodou. Dětem těchto osob bude umožněno získat vzdělání ve výchovných ústavech nebo pěstounských rodinách a získají tak v životě lepší šanci se prosadit. Výbor tento návrh sám označuje jako výjimečný, ale to jen proto, že se tito lidé díky své násilné a kriminální povaze staví sami mimo většinovou společnost. Dále se pozastavuje nad komplikovanou definicí „potulného cikána“, kterého ale podle výše zmíněných charakteristik a vlastností bude možné mezi ostatními občany dobře rozpoznat a úřady tak nebudou mít s identifikováním dotyčných problém. (Senát Národního shromáždění republiky Československé. 1927).

Tento poslední bod, se ukáže při realizaci zákona jako velký problém, jelikož bude záviset pouze na posouzení příslušných úředníků koho za „potulného cikána“ označí. Definice pouze na základě výše zmíněných charakteristik se ukázala jako absolutně nedostatečná. (Nečas 1995: 32).

4.4.7 Zákon o potulných Cikánech

Problematiku nedostatku evidenčních materiálů u Romů se československé autority snažily řešit již od samotného vzniku státu bez většího průlomu. Ten přichází ve druhé polovině 20. let, kdy se nechali zákonodárci inspirovat západními zeměmi jako Německo a Francie. Z Německa převzali způsoby, jak mají československé úřady s Romy jednat, včetně výdeje patřičných dokumentů a z Francie pak zavedení speciálních dokladů pro kočovníky. Vzniká zákon, který vzešel do povědomí jako zákon č. 117/1927 Sb. neboli zákon o potulných cikánech (Holomek 1999: 155).

Za tímto zákonem můžeme vidět snahu především Agrární strany i německých agrárníků. Výrazně proti byli naopak sociální demokraté. Díky tomuto novému zákonu bylo nezbytné, aby každý kočující člověk měl vždy u sebe patřičné dokumenty, konkrétně kočovnický list, který mohl získat jen držitel takzvané „cikánské legitimace“, což byl speciální doklad pro každého „potulného cikána“ staršího 14 let, kde o držiteli byly vypsány základní údaje včetně vzhledu, data narození otisků prstů i například to, jestli byl dotyčný sledován policejními složkami. Do této doby byly otisky prstů snímány pouze zločincům a lidem podezřelým ze spáchání trestného činu. Plošné zavedení tohoto pravidla se vymykal všem dosud známým praktikám a stavělo většinu Romů automaticky na úroveň zločinců. (Poslanecká sněmovna Národního shromáždění republiky Československé. 1927).

Registrovaná osoba musela veškeré změny v osobních údajích hlásit patřičným úřadům, nejpozději do osmi dnů, jinak hrozil trestní postih. Takovéto znění zákona nebylo aplikovatelné pouze na Romy, ale na kohokoliv, kdo žil „kočovným“ způsobem, společnost takto chápala především Romy (Lhotka 2009: 238).

Mnoho zastánců zákona o potulných cikánech se hájilo argumentem, že tento zákon není namířen proti všem Romům, ale jen proti lidem žijícím „kočovným způsobem“ života a že do této kategorie nemusí spadat pouze Romové. Cikánské legitimace nebyly ovšem vydávány jen kočovníkům, ale také Romům žijícím usedle. (Nečas 1997: 58)

Udělení legitimace záleželo pouze na konkrétních úřednících a jejich pohledu, zdali osobu, která před nimi v tu chvíli stála, považovali za „potulného cikána“, či nikoliv. Tato legislativa rovněž hovořila o trestech za ozbrojování se, shlukování se do větších skupin než jedna rodina a dále i trestech pro „potulné cikány“ z cizích zemí, kteří se pohybují na státním území bez povolení. Mezi další restriktce například patřilo vymezení území některých konkrétních měst a obcí, kam byl „potulným cikánům“ vstup zapovězen i pravomoc státních autorit odebrat těmto lidem potomky v případě, že páchají trestnou činnost (Zákon č. 117/1927 Sb). Seznam měst a obcí, kam byl vstup zakazován, postupem času narůstal, zejména díky velkému počtu žádostí jednotlivých municipalit žádajících zemské úřady o uplatnění zákazu. Všechny tyto výše zmíněné zákazy, povolení, evidence a činnosti s nimi spojené zajišťovalo ministerstvo vnitra, které pro tuto skupinu vytvořilo speciální ústředí s četnickým charakterem v Praze (Dluhošová, H. – Gjuričová 1999: 197-138).

Na území Československa se za pouhé tři roky od vydání zákona vydalo téměř 12 000 cikánských legitimací a do roku 1938 to bylo již 36 000, přičemž počet evidovaných pomocí otisků prstů na začátku evidenčního procesu byl téměř 25 000. Romové vnímali tyto kroky jako projev útlaku ze strany státu, jelikož jim byl opět přidělován speciální status neslučitelný s životem většinové populace, a tak proti vydávání těchto dokladů a zařazení do evidencí protestovali, i když marně (Nečas 2005:201-203).

Státní úředníci zkrátka nechtěli o rušení legitimací ani slyšet a neexistovala zde ani možnost, aby soudní systém tyto žádosti dále prošetřoval. Celý tento evidenční proces měl sloužit státním úředníkům a policejním složkám jako přehled o tom, kolik „potulných cikánů” v Československu vůbec žije a kteří z nich mají kriminální sklony. Samotné přijetí legitimace zásadním způsobem kategorizovalo skupinu obyvatel a výrazně ji odlišovalo od ostatních (Horváthová 2002: 40).

Nečas tvrdí, že tento zákon byl v přímém rozporu s ústavou, jež zaručovala rovnoprávnost všech občanů bez ohledu na rasu, národnost či náboženství. Všechny soupisy, legitimace, listy a podobné prostředky poškozovaly individuální práva především „kočovných Romů”, ale v mnoha případech byly použity přímo proti romskému etniku jako celku. V předchozích dobách sice můžeme pozorovat zákony, vztahující se i na Romy žijící „kočovným způsobem” života, ale zákon namířený přímo proti této etnické menšině neměl do té doby, snad jen s výjimkou Německa, v regionu a kontinentu obdoby (Nečas 1997: 59)

4.5 Faktory ovlivňující postavení Romů

Po analýze společenského postavení Romů v první republice je nyní nutné zhodnotit faktory, které k jejich „okrajovému” postavení přispěly.

4.5.1 Jazyk a vzdělání

Právě společná řeč je důležitým jednotícím prvkem etnických a národnostních skupin, od kterého se odvíjí vnitřní integrita. V případě Romů z dob první republiky můžeme jen těžko uvažovat o jednotném jazyce, existovalo zde několik dialektů, které se od sebe výrazně lišily, konkrétně to byl dialekt olašských Romů, jazyk Sinti, dialekt Romů na českém území, dialekt v Podkarpatské Rusi, dialekt maďarských, rumunských a německých Romů a dialekt na slovenském území, který se lišil podle regionu. Všechny tyto dialekty mají jedno společné, formovaly se v úzkém kontaktu s jazyky většinového obyvatelstva, které Romové rovněž ovládali. Tato skutečnost dokazuje, že romská kultura není zafixována v samostatně

vytvářených kulturních institucích, které by mohly kodifikovat spisovnou formu jazyka. (Novák – Uherek 2002: 93-94).

Na problém neexistující kodifikace jsou navázány potíže se vzděláváním. Nejstarší zmínky o čistě romských školách registrujeme v roce 1926 a byla to již zmíněná škola na Podkarpatské Rusi, kterou pomáhal financovat T. G. Masaryk ze svých vlastních zdrojů. Postupem času se začaly otevírat školy a třídy pro romské žáky i v dalších oblastech, především na slovenském území. Osnovy zůstávaly stejné, jen požadavky na studenty byly sníženy. Do roku 1938 na území Československa existovalo více než 15 takovýchto základních škol a tříd, na jejichž založení se významným způsobem podílela Společnost pro studium a řešení cikánské otázky, tvořená skupinou lékařů původem z Košic. I přes tyto pokusy o zlepšení životních podmínek Romů zůstávalo až 95 % populace negramotných, protože jak děti, tak rodiče školu vnímali většinou jako represivní instituci. V rámci romské komunity neměli lidé s dokončenou školou větší uplatnění, než ti bez ní. Existovaly ovšem i výjimky, například Tomáš Holomek vystudoval jako první Rom v Československu v roce 1936 vysokou školu, byla to Právnická fakulta Univerzity Karlovy (Cina 2002: 113-115).

4.5.2 Zaměstnání

O tradičních romských profesích a způsobu obživy jsem již hovořil, nyní pro lepší představu o struktuře romského etnika uvedu kolik procent příslušníků této menšiny, se věnovalo zmíněným profesím. Tato data by mohla být specifikována dle jednotlivých regionů Československa, ale to nepovažuji za nutné, protože se nijak dramaticky v závislosti na regionech neliší. Nejvíce Romů téměř 20 % se živilo jako příležitostní dělníci či nádeníci. Druhým nejvíce zastoupeným zaměstnáním byla hudba, kterou se živilo necelých 10 % Romů. Za zmínku ještě stojí kováři a jiní řemeslníci s necelými 6 %. Nadpoloviční většina Romů, tedy něco přes 60 %, byla nezaměstnaná. Zbytek se věnoval překupnictví, domácí výrobě či prostituci (Kollárová 2002: 48).

4.5.3 Zdravotní stav

Jelikož drtivá většina Romů žila v hygienicky nevyhovujících podmínkách, bylo zde velké riziko šíření parazitických a nakažlivých chorob. Osady často neměly přímý přístup k čisté, tekoucí vodě a nebylo ani zvykem udržovat zde přílišnou čistotu. I to byl jeden z důvodů, proč byli majoritní společností vyčleněni na samotnou periferii. Velmi často se mezi Romy objevovaly střevní choroby jako břišní tyfus, parazitické nákazy jako byl svrab nebo vši a infekční onemocnění jako tuberkulóza. Lékaři v mnoha případech odmítali do romských osad docházet, jejich obyvatelé se tak byli nuceni léčit sami a nemoci se dále šířily, což mělo za následek i vysokou úmrtnost u romských dětí (Lacková 2002: 49).

4.5.4 Romská obec

Obec v tomto případě nechápeme jako územně správní jednotku, ale spíše jako širší společenství, kterým byl v případě Romů celý rod či osada, kterou tvořili jednotlivé „nukleární rodiny“, jež musíme rovněž chápat v širším pojetí než u většinové populace. Organizace Romů na tomto principu reflektuje jejich vztah k majoritní společnosti. V minulosti byli Romové nuceni zakládat svou komunitu pouze na rodinných svazcích tak, aby byla komunita soběstačná. Vnější nepřátelské prostředí činilo z rodiny jediné bezpečné místo, kde byli Romové chráněni před vnějšími vlivy a kde našli pochopení. Takovéto nastavení komunity mělo své opodstatnění i ve 20. století, jelikož se vztahy většinové společnosti s Romy nezměnily téměř vůbec (Horváthová 2002: 23).

V čele obce stál „vajda“, který mnohdy působil jako prostředník pro vztahy těchto komunit s okolím. V romských rodinách byla výrazná role mužské hlavy rodiny, jež zajišťovala svým blízkým ochranu a starala se o obživu. Mezi Romy v jednotlivých obcích panovala solidarita a relativní soudržnost, ať už vztahy mezi jednotlivci vypadaly jakkoliv. V rámci obce byl uplatňován princip „endogamie“, tedy hledání partnera pouze v rámci své vlastní etnické skupiny či komunity. Tento jev můžeme chápat jako pozůstatek kastovního systému fungujícího na stejném principu. Stejný základ měli i chladné a někdy až nepřátelské vztahy mezi romskými obcemi, kde často docházelo ke konfliktům (Kašparová 2014: 130-131).

Romové v první republice sice do politiky nezasahovali, ale můžeme hovořit o jakési „vnitřní politice“ v rámci obcí, které především ve východní části Československa vystupovaly často prostřednictvím „vajdy“ při jednání s ostatními obyvateli země, převážně sedláky, na nichž byly obce mnohdy existenčně závislé. V rámci obcí měli velkou autoritu starší členové komunity, jejichž názor měl největší váhu v hlasováních o existenčních otázkách obcí, kde rozhodovaly hlasy většiny přítomných (Říčan 1998: 46-48).

4.5.5 Vztah k politice

První zmínky o romských politických organizacích pochází až z 50. let 20. století, můžeme tedy konstatovat, že za dob první republiky neexistovala žádná romská politická ani jiná zastřešující organizace vzešlá z iniciativy této etnické menšiny. Existovaly zde organizace na podporu rozvoje Romů především v oblasti vzdělávání, ale ty byly všechny založeny příslušníky většinové populace. Do politiky se Romové zapojovali v jiných zemích, konkrétně v Bulharsku ve 20. letech, kdy veřejně vystoupili a požadovali volební právo, jež jim bylo tamními zákony odpíráno. V Československu tak neexistovaly žádné romské politické elity schopné artikulovat zájmy této menšiny a jednat tak s představiteli ostatních segmentů. Příčinou byla extrémně nízká úroveň vzdělání a také negativní přístup úřadů a společnosti (Mappes 2013: 198-199).

Romové se nijak nepodíleli na politickém, ekonomickém, sociálním a kulturním vývoji státu, a i proto není jejich přítomnost dostatečně reflektována v historických publikacích o tomto období. Pokud se někteří pokoušeli do výše zmíněných procesů zapojit, činili tak ve prospěch jiné národnostní skupiny. Nikdy se nepokusili ostatní segmenty napodobit a žádat pro sebe stejný statut, i když početně by na něj rozhodně měli právo. Drtivá většina politických idejí, včetně nacionalismu, který na počátku 20. století formoval dění v Evropě, romské etnikum vůbec nezasáhla. Díky ngramotnosti nemohli efektivně přejímat myšlenky z okolního světa. Romové nebyli izolováni jen díky ngramotnosti a chudobě, ale také díky takzvané „dobrovolné segregaci“, kontakt a mísení se s většinovou populací tak chápali jako „znečištění“ (Jakoubek 2008: 170-171).

4.5.6 Pospolitost

Dalším důvodem nezapojování se do společenského a politického života byla neexistence vlastního území, které by jejich elity mohly využít k podnícení zájmu o politiku. Nejvýznamnější ale byla skutečnost, že sami sebe nikdy nepovažovali za součást jednotné kulturní či etnické skupiny, přestože je zbytek populace označoval shodně jako „cikány“. Společnost je vnímala jako kočovníky, nádeníky, kováře, žebráky a připisovala jim tak identitu, kterou oni sami chápali zcela jinak. Každé malé romské společenství se tak považovalo za jediné opravdové Romy, na rozdíl od Židů, kteří též neměli vlastní stát, ale především v zemích západní Evropy se ztotožňovali se státy, kde žili a přejímali veškeré atributy společenského i politického života (Jakoubek 2008: 173-175).

5. Závěr

Dle mého názoru, můžu na základě třetí kapitoly s názvem *Československá první republika* této diplomové práce uvést, že obraz první republiky podávaný M. Franklem a M. Szabó v publikaci *Budování státu bez antisemitismu? Násilí, diskurz loajality a vznik Československa*, je značně nepřesný. Přestože v Československu existovaly pro zavedení konsociační demokracie ideální podmínky, dva ze základních mechanismů nebyly naplněny vůbec a dva pouze částečně. Základní bod nejdůležitějšího mechanismu velké koalice, totiž přítomnost všech relevantních segmentů v koalici, naplněn nebyl. Samotný autor konsociační teorie A. Lijphart viděl Pětku jako mimoparlamentní formu velké koalice. Tento orgán sice pokračováním koalice byl, ale ne velké koalice, dle konsociačních standardů. Podstata principu proporcionality rovněž nebyla naplněna, politické elity sice využívaly balíkových řešení, ústupků a kompromisu k dosažení konsenzu, ale nebyl zde uplatňován proporční princip při obsazování klíčových veřejných funkcí, které si strany rozdělovaly mezi sebou podle aktuálních zájmů a potřeb. Další dva mechanismy menšinové veto a segmentální autonomie nebyly naplněny vůbec. Nejen že v Československu neexistovaly zmíněné konsociační principy tak, jak je autoři chápou, ale ani fungování samotné politiky nebylo vždy demokratické, což dokládá „diktatura stran“, jež se projevovala například neexistencí volného poslaneckého mandátu nebo vznikem mimoparlamentních těles nadřazených parlamentu.

Frank a Szabó chápou první republiku jako vzorový příklad demokracie nejen na základě fungování politiky, ale i v přístupu státu k jednotlivým menšinám. Toto pojetí je však od skutečnosti velmi vzdálené. V porovnání s okolními státy, antisemitismus v Československu nedosahoval takové úrovně, nebyl politicky relevantní a stát uplatňoval také velmi vstřícnou politiku vůči národnostním menšinám, ty požívaly celé řady práv, mohly se účastnit politického života a co je nejpodstatnější, nebyly nikterak diskriminovány. To však nelze říci o romské etnické menšině, nad jejímž postavením v rámci první republiky se pozastavovala i zahraniční média, jež jinak vnímala Československo podobně jako Frank a Szabó. Společenské postavení Romů v rámci Rakouska-Uherska se vznikem nového státu nikterak nezměnilo. Stále na ně bylo nahlíženo jako na občany „druhé kategorie“, jejichž tradiční kočovný způsob života, není slučitelný se životem v moderních státech 19. a 20. století. Postoj většinové společnosti byl k romskému etniku od začátku existence státu odmítavý, postupem času se ale stával čím dál více vyhraněným. Příčinou zhoršování vztahu Romů s majoritní společností byla páchaná kriminalita, především ve venkovských oblastech. V průběhu 20. let čím dál více obcí podávalo oficiální stížnosti a petice za vyhoštění

romských komunit. Prvorepubliková média rovněž přispěla ke zhoršení obrazu Romů v očích veřejnosti zveličováním a překrucováním některých deliktů. Postupem času sílil tlak veřejnosti, médií i některých politických stran na nejvyšší ústavní činitele. Pro vývoj společenského postavení Romů se stává klíčovým obdobím druhá polovina 20. let. V této době je již Československo vnitřně stabilizované a disponuje prostředky k řešení nastalých problémů. Prvním krokem se stávají soupisy a evidence Romů. Tento jev ještě nemůžeme chápat jako diskriminační, jelikož stát tehdy čerpal informace o počtech příslušníků jednotlivých menšin pouze ze sčítání lidu, které ale bylo v případě Romů naprosto neprůkazné. Zlomový bod přichází ve chvíli, kdy je přijat zákon č. 117/1927 Sb. o potulných cikánech, jenž však původně neměl být zaměřen proti romskému etniku jako celku, ale pouze proti „potulným cikánům”, neboli všem lidem žijícím kočovným způsobem života, bez trvalého bydliště a stálého zaměstnání. Jako nejproblematictější se ukázala nedostačující definice „potulného cikána”, tato definice poskytovala pouze obecné charakteristiky a tyto osoby nijak blíže nespecifikovala. Výdej cikánských legitimací měli na starost státní úředníci a záleželo pouze na jejich úsudku, koho za „potulného cikána” označí. Výsledkem bylo časté vydávání legitimací i Romům žijícím usedlým způsobem života. Součástí legitimací byly kromě osobních údajů i otisky prstů dané osoby, což stavělo Romy automaticky na úroveň zločinců, jelikož otisky prstů se v první republice snímaly pouze lidem soudně trestaným. Zákon takto cílený proti jedné menšině, neměl ve své době v Evropě, jen s výjimkou Německa, obdoby.

Za okrajovým postavením Romů v československé společnosti nestojí pouze kriminalita či obraz tohoto etnika v médiích. Faktorů, které ovlivňovaly postavení Romů v první republice, bylo mnoho. Jedním z nich byl patologický vztah této menšiny s většinovou společností, jehož kořeny můžeme dohledat již ve středověku. Romové přišli do ekonomicky zaběhlého systému, do něhož se nedokázali začlenit. Kořeny nedůvěry můžeme také chápat jako strach tehdejších lidí z cizího a odlišného etnika. Co je ale nejpodstatnější, Romové začali být vnímáni jako jednotný celek, nikoliv jako odlišné skupiny na rodinném základu. Jako celku jim byly přisuzovány negativní vlastnosti, bez ohledu na jejich individuální kvality. Toto stigma s Romy zůstává i v dobách první republiky, přestože jsou zde snahy o odlišení „potulných cikánů” a usedlých Romů, tak z některých formulací důvodové zprávy k zákonu o potulných cikánech je patrné, k jakým generalizacím při uvažování o tomto etniku docházelo. V průběhu dějin se dysfunkční vztah většinové společnosti s Romy pokoušely změnit elity mnoha evropských států, ale velice nevhodným způsobem. Násilné pokusy o asimilaci nikdy nepřinesly kýžený efekt, spíše pouze utvrdily Romy v tom, že nejlepším

způsobem organizace komunity je stále široký rodinný kruh. Nezměněný přístup většinové společnosti k Romům dokumentuje i přejímaná legislativa z Rakouska-Uherska, kde na Romy bylo pohlíženo jako na tuláky, kočovníky zkrátka jako na občany „druhé kategorie“. Stejně tomu bylo i v Československu, což rozhodně nemohlo Romy vést k tomu, aby zanechali „dobrovolné segregace“ a navázali pozitivní vztahy s většinovou společností. V podstatě neexistující úroveň vzdělání rovněž hrála velkou roli v postavení Romů. Nemohli se uplatňovat na trhu práce, a co je podstatnější, nemohli vyprodukovat elity, které by byly schopny artikulovat požadavky této menšiny a jednat s státními autoritami o změně svého statutu. Romové nikdy neuvažovali nad rámec rodinného kruhu, nepovažovali se za součást jednotného etnika, což považují za stěžejní. Všechny ostatní národnostní a etnické menšiny se vyznačovaly určitou měrou vnitřní soudržnosti, kterou zakládaly na obývaném území, sdíleném jazyku a kulturních hodnotách. Díky tomu mohly lépe artikulovat své požadavky směrem k centrální autoritě. V případě Romů tomu tak nebylo.

Summary

Presented research disproved existence of consociational mechanisms in the First Czechoslovak Republic in the first part of the thesis. In second part research focused on position of Roma minority in Czechoslovakia. This position was evaluated through analysis of historical laws, official documents, newspaper articles etc. Roma minority did not have same position in society as other ethnic and national minorities. Members of this minority were not considered equal to any member of majority society. This almost outlaw position was caused by many factors. One of them is deeply rooted, pathological relationship of Roma minority with majority society in Europe. Majority society was always thinking of Roma minority as of a solid unified group and many times we saw generalization of opinions. The other reasons are traditional way of life, non compatible with life on modern states, lack of education and lack of opportunities. However, the biggest issue was, that Roma minority never thought of itself as a solid group, so they never unified and were not able to articulate their demands towards authorities.

Seznam literatury:

Publikace a odborné články:

Balík, S. a kol. (2007). *Politický systém českých zemí 1848-1989*.

(Brno: Mezinárodní politologický ústav).

Bělina, P. a kol. (2003). *Dějiny zemí koruny české II*. (Praha: Paseka).

Borák, M. (1999). Polská menšina v České republice. In: Gabal, I. a kol., *Etnické menšiny ve střední Evropě*. (Praha: G plus G)

Broklová, E. (1992). *Československá demokracie: politický systém ČSR 1918-1938*. (Praha: Slon).

Cabada, L. – Vodička, V. (2003). *Politický systém České republiky: historie a současnost*. (Praha: Portál).

Cina, S. (2002). Rómský jazyk a špecifická jeho štandardizácie. In: Vašečka, M. *Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. (Bratislava: Inštitút pre verejné otázky)

Dluhošová, H. – Gjuríčová, J a kol. (1999). *Romové v České republice*. (Praha: Socioklub).

Frankl, M. – Szabó, M. (2015). *Budování státu bez antisemitismu? Násilí, diskurz loajality a vznik Československa*. (Praha: Lidové noviny).

Fraser, A. (1997). *Cikáni*. (Praha: Lidové noviny)

Hloušek, V – Kopeček, L. (2004). *Konfliktní demokracie: Moderní masová politika ve střední Evropě*. (Brno: Mezinárodní politologický ústav).

Hloušek, V – Kopeček, L a kol. (2007). *Demokracie: teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. (Brno: Mezinárodní politologický ústav).

Holomek, K. (1999). Romská menšina v České republice. In: Gabal, I. a kol., *Etnické menšiny ve střední Evropě*. (Praha: G plus G)

Horváthová, J. (2002). *Kapitoly z dějin Romů*. (Praha: Lidové noviny).

Hunčík, P. (1999). Maďarská menšina ve Slovenské republice. In: Gabal, I. a kol., *Etnické menšiny ve střední Evropě*. (Praha: G plus G)

Hroch, M. (2011). Menšiny jako předmět komparativního studia. In: Soukupová, B. *Úvod do antropologie etnických menšin*. (Praha: Fakulta humanitních studií), s. 10-19.

Jakoubek, M. (2008). *Cikáni a etnicita*. (Praha: Triton).

Jurová, A. (2002). Od odchodu z pravlasti po prvé asimilačné opatrenia. In: Vašečka, M. *Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. (Bratislava: Inštitút pre verejné otázky)

- Kašparová, I. (2014). *Politika romství - romská politika*. (Praha: Slon).
- Kárník, Z. (2000). *České země v éře První republiky 1918-1938: Díl první, Vznik, budování a zlatá éra republiky (1818-1929)*. (Praha: Libri).
- Kárník, Z. (2002). *České země v éře První republiky 1918-1938: Díl druhý, Československo a České země v krizi a ohrožení (1930-1935)*. (Praha: Libri).
- Kollárová, Z. (2002). Rómovia v období I. ČSR, II. ČSR a Slovenského štátu. In: Vašečka, M. *Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. (Bratislava: Inštitút pre verejné otázky).
- Krejčí, O. (1995). *History of elections in Bohemia and Moravia*. (New York: Columbia University Press).
- Kučera, M. (1994). *Populace České republiky 1918-1991*. (Praha: Česká demografická společnost)
- Kural, V. (1999). Cesta k přeměně ČSR v ryze národní stát. In: Gabal, I. a kol., *Etnické menšiny ve střední Evropě*. (Praha: G plus G).
- Lhotka, P. (2009). Pojem „Cikána“ v právních normách od začátku 20. století do roku 1945. In: *Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity*. (Ostrava: Ostravská univerzita), s. 229-236.
- Lijphart, A. (1977). *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*. (New Haven: Yale University Press).
- Lijphart, A. (1984). *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*. (New Haven: Yale University Press).
- Lisa, A. - Říchová, B. (1995). *Antologie světových politologů II*. (Praha: Vysoká škola Ekonomická v Praze).
- Lord, C. (1999). Národnostní menšiny v Evropě a ve světě. In: Gabal, I. a kol., *Etnické menšiny ve střední Evropě*. (Praha: G plus G).
- Mann, A. B. (2011). Rómovia v Českých zemiach a na Slovensku. In: Soukupová, B. *Úvod do antropologie etnických menšin*. (Praha: Fakulta humanitních studií), s. 23-32. (Od původu do 1 rep).
- Mappes –Niediek, N (2013). *Chudáci Romové, zlí Cikáni*. (Brno: Host).
- Mikule, V. (1999). Národnostní menšiny v České republice pohledem českého práva. In: Gabal, I. a kol., *Etnické menšiny ve střední Evropě*. (Praha: G plus G).
- Nečas, C. (1995). *Romové v České republice včera a dnes*. (Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého).
- Nečas, C. (1997). *Dějiny českých Romů v datech*. (Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého).

- Nečas, C. (2005). *Romové na Moravě a ve Slezsku 1740-1945*. (Brno: Maticе Moravská).
- Novák, M. (2001). *Jakou demokraciі pro nové demokracie?: Konsenzuální mode, efektivita a kulturně homogenní země*. (Brno: Mezinárodní politologický ústav).
- Novotný, L. – Stehlík, M – Tóth, A. (2012). *Národnostní menšiny v Československu 1918-1938*. (Praha: Univerzita Karlova v Praze, Togga).
- Olivová, V. (2000). *Dějiny První republiky*. (Praha: Karolinum).
- Peroutka, F. (1998). *Budování státu: Výbor 1918-1923*. (Praha: Lidové noviny).
- Říchová, B. (2000). *Přehled moderních politologických teorií: Empiricko-analytický přístup k soudobé politické vědě*. (Praha: Portál).
- Říčan, P. (1998). *S Romy žít budeme - jde to tak*. (Praha: Portál).
- Sartori, G. (2001). *Srovnávací ústavní inženýrství*. (Praha: Slon).
- Staněk, T. (1999). Německá menšina v českých zemích v letech 1918-1938. In: Gabal, I. a kol., *Etnické menšiny ve střední Evropě*. (Praha: G plus G).
- Tkáčová, A. (2002). Rómovia v období vlády Márie Terezie po vznik I. ČSR. In: Vašečka, M. *Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. (Bratislava: Inštitút pre verejné otázky).
- Vykoupil, L. (2000). *Slovník českých dějin*. (Brno: Julius Zirkus).

Periodika:

- Holzer, J. (1997). První a Druhá Československá republika. *Politologický časopis*. IV. (4), s. 330-333
- Lijphart, A. (1968). Typologies of Democratic Systems. *Comparative Political Studies*. I. (1), s. 10-34.
- Lijphart, A. (1969). Consociational democracy. *World Politics* XXI. (2), s. 207-210.
- Rokkan, S. (1977). Towards a General concept of Verzuiling. *Political studies*. XXV. (4), s. 566-568.

Internetové zdroje:

Čapková, K. (2013). Židé v první Československé republice. *holocaust.cz*, 3. 5. 2013. (<http://www.holocaust.cz/dejiny/konecne-reseni-zidovske-otazky/zide-v-ceskych-zemich-a-konecne-reseni-zidovske-otazky/zide-v-prvni-ceskoslovenske-republice>, 22. 4. 2017).

ČSÚ (2006). *Volby do Poslanecké sněmovny Národního shromáždění ČSR 1920 - 1935: Národnostní složení poslanců*. (https://www.czso.cz/documents/10180/20536230/4219rr_5.pdf/29b0070b-3970-4535-adbd-70670c55b768?version=1.0, 14. 3. 2017).

ČSÚ (2010a). *Československé sčítání lidu 1930*. (https://www.czso.cz/csu/sldb/ceskoslovenske_scitani_lidu_1930, 9. 2. 2017)

ČSÚ (2010b). *První Československé sčítání lidu*. (https://www.czso.cz/csu/sldb/prvni_ceskoslovenske_scitani_lidu_1921, 13. 2. 2017).

Lhotka, P. (2010). Romové v První československé republice. *skola.romea.cz*. 27. 10. 2010. (<http://skola.romea.cz/cs/historie/romove-v-prvni-ceskoslovenske-republice/>, 9. 3. 2017).

Lipold, J. (1999). První republika měla na Romy, respektive cikány, přísný zákon. *idnes.cz*. 23. 4. 1999. (http://zpravy.idnes.cz/prvni-republika-mela-na-romy-respektive-cikany-prisny-zakon-prm-/domaci.aspx?c=990422_223803_domaci_ond, 15. 3. 2017).

OHCHR (2008). *Fact sheet no.18 Minority Rights*. (<http://www.ohchr.org/Documents/Publications/FactSheet18rev.1en.pdf>, 28. 3. 2017).

Pop, I. (2016). Podkarpatská Rus v První československé republice. *subcarpathia.cz*. 12. 11. 2016. (<http://www.subcarpathia.cz/clanky/31-podkarpatska-rus-v-prvni-ceskoslovenske-republi>, 20. 2. 2017).

Poslanecká sněmovna Národního shromáždění republiky Československé. 1927, *Zpráva výboru ústavně-právního o usnesení senátu Národního; shromáždění republiky Československé (tisk sen. 415 a 459). k vládnímu návrhu zákona (tisk 1135) o potulných cikánech a podobných tulácích*. (25. 2. 2017). (http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/tisky/t1167_00.htm)

Senát Národního shromáždění republiky Československé. 1927, *Zpráva výboru ústavně-právního k vládnímu návrhu zákona (tisk 415) o potulných cikánech a podobných tulácích*. (27. 2. 2017). (http://www.senat.cz/informace/z_historie/tisky/2vo/tisky/T0459_00.htm).

Judikatura:

Zákon č. 117/1927 Sb. *o potulných cikánech*, Ústavní listina Československé republiky, v původním znění.

Zákon č. 122/1920 Sb. *Jazykový zákon*, Ústavní listina Československé republiky, v původním znění.

Seznam příloh:

Obrázek 1: Národnostní mapa Československa

Zdroj: <http://www.oldmapsonline.org/map/muni/3145900195>